

Houdt rekening met de toekomst

Is het bij velen rond de jaarwisseling de gewoonte terug te blikken op wat in het voorafgaande jaar is gepasseerd, ik zal van deze gewoonte afwijken en proberen vooruit te zien. Daarbij kan ik meekijken over de schouder van de Commissie Algemene Toekomst Verkenning van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), die onlangs aan de regering het rapport *De komende vijftwintig jaar* 1) aanbood. Het rapport beoogt „een samenhangend toekomstbeeld op de lange termijn voor ons land (te schetsen) aan de hand van het verwachte verloop van een aantal elementen die een beoordeling van de ontwikkeling mogelijk maken”. De Commissie wil niet meer dan over dit „verwachte verloop” de discussie op gang brengen; beleidsaanbevelingen doet zij niet.

Wie de toekomst wil voorspellen — zeker op lange termijn — bevindt zich op glad ijs. De prognostica staat niet in hoog aanzien. Kwalificaties als koffiedik kijken en turen in kristallen bollen, worden snel gehoord. De Commissie heeft zich dan ook aan de veilige kant gehouden. De meeste uitkomsten zijn verkregen door extrapolatie van trends uit het recente verleden. Dit heeft het belangrijke voordeel dat kwantificering mogelijk is en het is een verdienste van de Commissie dat kwantificering ook zoveel mogelijk is nagestreefd. Anderzijds schuilt in het doortrekken van lijnen uit het recente verleden het gevaar dat de jongste ontwikkelingen — zeg die in de jaren zeventig — sterk worden overbelicht. Het komt mij voor dat de Commissie aan dit gevaar niet geheel is ontsnapt. Een ander gevolg van extrapolatie is dat het geschetste toekomstbeeld weinig verrassend is.

De „hardste” gegevens in het rapport zijn wellicht die ten aanzien van de omvang en samenstelling van de bevolking. Hiernaar is veel onderzoek verricht en veranderingsprocessen op dat gebied verlopen zo langzaam dat vrij betrouwbare lange-termijnschattingen zijn te maken. (Al zou degene die de bijstellingen in de prognoses van de bevolkingsomvang de laatste jaren heeft gevolgd, aan het twijfelen raken). Deze gegevens zijn cruciaal voor een groot aantal andere ontwikkelingen. Ik noem: het aanbod van arbeidskrachten, de vraag naar onderwijs, de vraag naar woningen en het beroep op de sociale verzekeringen. Een ander kerngegeven is de verwachte economische groei. Het rapport onderscheidt twee varianten: variant A met een voortgezette economische groei van 3% per jaar leidend tot een produktieniveau in het jaar 2000 dat 2,3 maal dat van 1975 bedraagt en variant B met een geleidelijk afnemende groei, totdat in 2000 de productie zich stabiliseert op een niveau van 1,6 maal dat van 1975. Deze varianten gaan gepaard met uiteenlopende waardenpatronen, met name ten aanzien van de centrale betekenis van het gezin en de houding tegenover arbeid. Juist met betrekking tot deze sociologische ontwikkelingen is de beschrijving van de varianten echter onvoldoende consistent. Hier wreekt zich de aanpak dat telkens één deskundige over één interessegebied rapporteert en dat de integratie van de bijdragen pas achteraf tot stand is gebracht. De aldus ontstane monodisciplinaire vertekening is ook elders te bespeuren.

Over de waarschijnlijkheid van het optreden van variant A dan wel variant B wordt geen enkele uitspraak gedaan. Een aantal knelpunten zal echter in beide varianten optreden, al zijn er nuanceverschillen. Dit zijn de voortgaande sterke

aantasting van landschap en natuurlijk milieu, alsmede het steeds ernstiger wordende ruimtegebrek. De weerslag die deze problemen naast andere — zoals op het gebied van energievoorziening, grondstoffsituatie, politieke en sociale ontwikkelingen — zullen hebben op het tempo van de economische groei, wordt naar mijn mening door de Commissie sterk onderschat. Dat is ook het standpunt van Dr. Hueting volgens wie — in afwijking van de overige leden van de Commissie — nog snellere stabilisatie van de produktie dan in het B-alternatief wordt verwacht, waarschijnlijk is.

Optimistisch is de Commissie ook over de oplossing van het probleem van de werkloosheid op lange termijn door een veronderstelde sterke uitbreiding van het aantal arbeidsplaatsen in de dienstensector. Daarbij is opvallend een verwachte nieuwe groei van het aantal kleine zelfstandigen. Deze verwachting wordt gebaseerd op het toenemend verlangen zelf de eigen werkomstandigheden te bepalen. Over kostenverhoudingen wordt echter niet gerept. De creatie van arbeidsplaatsen in de dienstensector op lange termijn is zelfs voldoende om de stijging van het arbeidsaanbod op te vangen die ontstaat doordat het deelnemingspercentage van met name gehuwde vrouwen blijft stijgen. Verdeling van het totale aantal arbeidsplaatsen over het arbeidsaanbod is dus niet nodig. Verdeling is wel nodig van het werk met inconvenianten (vuil, zwaar, onveilig en ongezond werk), waarvoor ook met behulp van inkomens-toeslagen niet meer voldoende mensen kunnen worden gevonden. Voor het overige schenkt de Commissie weinig aandacht aan verdelingsvraagstukken. Veranderingen in de personele inkomensverdeling komen niet ter sprake; over regionale spreiding van activiteiten wordt evenmin gerept; ontwikkelingen in de internationale arbeidsverdeling worden slechts summier genoemd.

Interessant zijn de beschouwingen over de rol van de overheid. Op bijna alle gebieden neemt de overheidsbemoediging toe. Anderzijds vraagt de toenemende mondigheid van het individu om decentralisatie van de besluitvorming. De oplossing van deze paradox moet worden gezocht in de ontwikkeling van nieuwe organisatieprincipes. De Commissie verwacht de vervanging van het thans overheersende „bureaucratische” model door participatie via overlegorganen of belangenorganisaties. De overheid treedt daarbij op als hoedster van de niet-vertegenwoordigde belangen, maar staat meer in een concurrentieverhouding tussen de partijen dan boven de partijen.

De zin van een toekomstverwachting is dat zij de mogelijkheid biedt tot anticipatie. Waar knelpunten en ongewenste ontwikkelingen worden signaleerd mag men hopen dat deze door anticiperend beleid worden vermeden, m.a.w. dat de verwachting het karakter krijgt van een „self-defeating prophecy”. Een dergelijk beleid kan door discussie en meningsvorming worden gestimuleerd. Met de wens van de WRR dat het rapport onderwerp wordt van een brede publieke discussie, kan ik dan ook van harte instemmen.

L. van der Geest

1) WRR, *De komende vijftwintig jaar*. Een toekomstverkenning voor Nederland. Rapporten aan de regering nr. 15, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1977.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i> Houdt rekening met de toekomst	1
Column Oogkleppen en borden, door <i>Drs. L. Hoffman</i>	3
<i>Prof. Dr. F. W. Rutten:</i> Bijsturen van de economie	4
<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i> Het desurbanisatieproces in de grote steden	8
<i>Dr. Ir. H. A. Luning:</i> Sociaal-economische effecten van landbouwkundig onderzoek in de derde wereld	11
Geld- en kapitaalmarkt Kredietrestrictie, door <i>Drs. H. M. J. Duyker</i>	15
Europa-bladwijzer Commissie tracht de Economische en Monetaire Unie nieuw leven in te blazen, door <i>Drs. E. A. Mangé</i>	17
Vacatures	20
Boekennieuws G. Bombach e.a. (red.): Der Keynesianismus I, door <i>Dr. P. H. Admiraal</i>	21
C. D. de Wit en W. H. Somermeyer: Bevolking in belastingperspectief, door <i>Drs. M. Bruyn-Hundi</i>	22
Mededeling	24

De redactie wenst u een voorspoedig 1978.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Redactie-medewerker: T. de Bruin.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: kopij voor de redactie:
postbus 4224.

Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 137,28 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 96,72
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting

Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Oogkleppen en borden

Het is slecht communiceren in een maatschappij waarin de ene helft van de bevolking met een bord voor de kop en de andere helft met oogkleppen rondloopt. Deze opmerking zou ik als motto willen plaatsen bij de rede van Prof. Dr. Ir. Hugo Priemus, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de volkshuisvesting aan de Technische Hogeschool te Delft op 7 december 1977 1). De als inventief bekend staande jonge hoogleraar beoogde met zijn oratie een samenwerking tot stand te brengen tussen onderzoekers van verschillende disciplines op het terrein van de volkshuisvesting. Deze samenwerking is zijns inziens hard nodig, te meer daar „de kloof tussen maatschappelijke problemen van mens- en maatschappijwetenschappen eerder groter dan kleiner dreigt te worden”. Helaas moet ik constateren dat Prof. Priemus die kloof eerder verbreed dan verkleind heeft.

De spreker begon zijn rede goed. Hij interpreteerde volkshuisvesting als een complex van op het wonen en bouwen gerichte besluitvormingsprocessen waarbij vele participanten zijn betrokken. Die processen moeten z.i. interdisciplinair worden beschouwd vanuit drie invalshoeken: de economische, de sociologische en de technische. Al deze invalshoeken kregen een plaats in de oratie. Prof. Priemus behandelde hen als volgt: „Het probleem waarop ik inga is de geringe prioriteit van de volkshuisvesting, vooral in de ogen van economen; een probleem dat ik in relatie wil brengen met de passiviteit van bewoners op de woningmarkt en de woningbouwmarkt, m.n. door sociologen signaleerd en met de technologische ontwikkelingen die zich in de loop der jaren voordoen dankzij de niet-aflatende creativiteit van technici”.

De lezer zal het met mij eens zijn dat dit een interessante probleemstelling is die pas kan worden opgelost na uitvoerige bestudering der drie genoemde disciplines. De nieuwe prof interpreteerde zijn leerstoel uitstekend, maar na het doorlezen van zijn oratie bleek alras dat hij nog heel wat moet leren,

alvorens de veelzijdige aspecten van het huisvestingsprobleem te kunnen doceren. Immers, Priemus' analyse was niet interdisciplinair. Hij zette zich op een grove wijze af tegen de economen, noemde bij de sociologische benadering aspecten die je terugvindt in economische leerboeken en negeerde vrijwel de technische aspecten. De oratie leek aldus meer op een intelligente borrelpraat, waarin met behulp van sociologische en technische kreten de traditionele economen de oren worden gewassen. In een periode als thans, waarin economen moeite hebben met het oplossen van de vele problemen, trekt zo'n waspartij natuurlijk veel aandacht. Prof. Priemus haalde dan ook met gemak de dagbladen.

Er werd echter met vuil water gewassen. Ik zal uitleggen waarom. Prof. Priemus constateerde terecht dat bij de bepaling van het nationale produkt de waarde van alle diensten die mensen voor zich zelf, hun huisgenoten en hun vrienden verrichten, buiten beschouwing wordt gelaten. Dit zou eigenlijk niet mogen. Priemus gaf op overtuigende wijze aan waarom niet. Zou ook de produktie in de huishoudelijke sector worden berekend, dan zou de nationale produktie met ca. 40% toenemen. De redenaar toonde dit aan door een groot aantal publikaties van bekende economen voor het voetlicht te laten verschijnen, waaronder een aantal artikelen uit *ESB*. Omdat echter de huishoudelijke produktie niet wordt meegeteld, negeren de economen z.i. het vraagstuk van de volkshuisvesting. Ik citeer: „Zij lopen met een bord voor hun kop, zolang zij de gezinsconsumptie wél, en de huishoudelijke produktie niét registreren”. Prof. Priemus poogde echter niet dit bord weg te slaan. Hij wees slechts op de beperkingen van het begrip nationale produktie door alleen

economen te citeren en daaraan niets nieuws toe te voegen.

Hij toonde bovendien aan weinig van de economische wetenschap te begrijpen. Hij citeerde wel haar kenobject — het doen van keuzen uit schaarse, alternatief aanwendbare middelen —, maar realiseerde zich niet dat dit met welvaarts- en welzijnsstreven te maken heeft, waarvoor produktie geen doel, maar middel is. Ik beveel de jonge prof daarom aan een inleidend boek over economie te lezen. Bijv. deel I van het bekende boek van Prof. Dr. F. J. de Jong, *De werking van een volkshuishouding*. In dit boek wordt reeds aan beginnende economiestudenten uitgelegd dat ook gezinnen produceren. Op blz. 172 staat bijv.: „Economisch beschouwd vallen de produkten van de arbeid van de huisvrouwen e.d. wél onder het netto nationale reële inkomen. De statistici kunnen deze produktieve prestaties echter niet meten, omdat deze voortgebrachte goederen niet de economische kringloop passeren”. Ik voeg daaraan toe: mocht Prof. Priemus eens een methode vinden die prestaties wel te meten, hij zal ontdekken dat daarmee hoogstens zijn eigen welzijn zal zijn vergroot. Omdat hij echter in zijn oratie geen operationele suggesties deed — hij liet zelfs na aan te geven hoe statistici de woondiensten wél meten — vrees ik dat hij die methode nooit zal vinden.

Het aan de TH-Delft ontdekte heilige huis der economen bleek een kaartenhuis met tal van open deuren waar Prof. Priemus doorheen smakte.

1) Hugo Priemus, *Volkshuisvesting: Oratio pro domo*, Delftse Universitaire Pers, Delft, 1977.

Bijsturen van de economie

PROF. DR. F. W. RUTTEN

Traditiegetrouw publiceert ESB thans weer het nieuwjaarsartikel van Prof. Dr. F. W. Rutten, secretaris-generaal van het Ministerie van Economische Zaken. Mede omdat kortstondige fluctuaties moeilijk zijn te voorspellen, dient het macro-economische beleid zich naar zijn mening te concentreren op de bestrijding van de hardnekkige problemen van werkloosheid en inflatie. Met het oog op een doelmatig bestuur dient de inhoud van het financieel-economisch beleid van de overheid voor langere tijd en zoveel mogelijk in termen van beheersbare grootheden te worden vastgesteld. Daarnaast is een doelbewust beleid van de sociale partners onmisbaar om de nationale economie weer in de juiste baan te krijgen. Hoewel er tal van onzekere elementen zijn, lijkt weinig twijfel mogelijk over de hoofdlijnen van het beleid en over de noodzaak aan versterking van de economie bijzondere prioriteit te geven.

Inleiding

Het algemeen economisch beeld is het afgelopen jaar in mineur gebleven. Niettemin waren er twee belangrijke pluspunten, nl. de stijging van de bedrijfsinvesteringen met naar raming meer dan 10% en de beduidende vertraging van het tempo van de prijsstijging. Een ernstig minpunt was dat onze export achterbleef bij de traag verlopende wereldhandel.

In het nieuwe jaar blijft volgens de meeste voorspellers in West-Europa de malaise aanhouden. In ons land is de mogelijkheid van een verdere inflatievermindering een van de schaarse lichtpunten, waarvan de betekenis intussen niet moet worden onderschat.

Terecht is al vele malen breed uitgemeten, dat de nationale economie met ernstige en hardnekkige problemen heeft te kampen. Die situatietekening wordt overigens soms zo zwart aangezet, dat de juiste verhoudingen verloren gaan, bijv. waar het betreft de relatieve positie van ons land in West-Europa. Met name de rol van het aardgas en in samenhang daarmee van de betalingsbalans en de koers van de gulden wordt m.i. nogal eens op aanvechtbare wijze geanalyseerd 1). Niet alleen worden in het verleden getroffen maatregelen ter versterking van de nationale economie soms onderbelicht, ook wordt veelal voorbijgegaan aan het feit, dat in de afgelopen jaren de wisselkoersverhouding tussen onze buitenlandse leveranciers en onze buitenlandse concurrenten is veranderd. Daardoor is onze economie in de knel gekomen, maar ons aardgas en de koers van de gulden kunnen niet als de oorzaak worden beschouwd van de verschoven verhouding tussen buitenlandse leveranciers en concurrenten. Voorts wordt dikwijls te lichtvaardig aangenomen dat appreciatie van onze munt nadelig inwerkt op de werkgelegenheid. Op de korte baan moge die stelling opgaan, maar op middellange termijn hoeft — zoals verder ter sprake komt — een negatief effect op de werkgelegenheid niet op te treden, terwijl een belangrijke inflatievermindering is te verwachten.

Onze economische positie is sterk verbonden met die van West-Europa. Zoals gezegd, schijnt een werkelijk economisch herstel in West-Europa nog niet op korte termijn in de sterren te staan. Maar voor de wat langere termijn mogen we toch blijven hopen — ook al zijn er veel onzekere elementen — dat de onderstroom van de krachten in de richting van een duurzaam Westeupees herstel aan betekenis zal winnen. Naarmate de onevenwichtigheden ter zake van betalingsbalansposities en financieringstekorten afnemen en de

inflatie verder wordt teruggedrongen, zal meer armslag ontstaan voor een gecoördineerd en versterkt beleid ter stimulering van de bestedingen. Een terugkeer van normale afzetmogelijkheden in Europa zou voor de verlichting van onze nationale problemen van vitaal belang zijn.

Die mogelijkheid voor een wat verdere toekomst mag ons niet de ogen doen sluiten voor de noodzaak om de structurele positie van de vaderlandse economie te versterken. Gemakkelijke oplossingen lijken niet in ruime mate voorhanden. Er zit weinig anders op dan lering trekken uit de lessen van het verleden. Bij de politiek van bijsturen om de nationale economie weer in de juiste baan te krijgen zal de nadruk moeten liggen op de moeizame en lange weg van geleidelijke beperking van de stijging van arbeidskosten en collectieve lasten, waardoor er ruimte ontstaat voor acties, gericht op versterking van de concurrentiekracht van de bedrijven en van de werkgelegenheid.

Hieronder maak ik over het bijsturen van de economie een aantal aantekeningen van vrij algemene aard. Vooreerst besteed ik enige aandacht aan de kwaliteit van de macro-economische prognoses. De verschillen tussen raming en realisatie zijn van belang voor de keuze tussen een meer of minder activistische opstelling, tussen doen en laten in de economische politiek. In aansluiting daarop kom ik op de vormgeving van het middellange-termijnbeleid. De laatste paar jaar is m.i. terecht bij de beleidsvoorbereiding veel meer aandacht besteed aan de meerjarenprognoses. We moeten echter vermijden terecht te komen in een malle-molen van veelvuldige beleidsbijstellingen. Er is daarom reden de verhouding tussen economische analyse en economisch beleid te bezien en te zoeken naar een vormgeving van het beleid, welke de nodige vastigheid en continuïteit biedt. In verband met de richting, waarin het beleid moet bijsturen komen de spoorboekjes ter sprake, die daarbij als gids van nut kunnen zijn. Dat mondt overigens niet uit in een opgewekt verhaal over druk-op-de-knop-oplossingen 2), doch in enkele slotopmerkingen over het moeizame en delicate proces van passen en meten, dat kenmerkend is voor het bijsturen van de economie in de huidige moeilijke omstandigheden.

1) *The Wall Street Journal*, The Dutch Disease, 5 december 1977.
2) W. Driehuis en A. van der Zwan, Over de voorbereiding van het economisch beleid, *ESB*, 31 augustus en 7 september 1977.

Raming en realisatie

Vooreerst maak ik een enkele opmerking over de trefzekerheid van de jaar-op-jaar-prognoses. Zoals bekend hebben de cijfers die in september worden gepubliceerd een grote onzekerheidsmarge. Dit probleem is op sprekende wijze te illustreren aan de hand van cijfers over de groei van de wereldhandel. De prognose daarvan wordt in hoofdzaak ontleend aan het internationale overleg (Parijs, Brussel). Voor de periode 1963-1976 heb ik in het volgende staatje ter illustratie vermeld het jaar met de hoogste en de laagste raming, alsmede twee jaren met een „doorsnee”-raming.

Groeivoet van de wereldhandel

	Raming	Realisatie
1963	3	8
1974	10	4
1968	5	14
1975	5	-2

Het jaar met de laagste raming (1963) heeft een beduidend hoger realisatiecijfer dan het jaar met de hoogste prognose (1974). In beide jaren met een doorsneeraming ziet men in feite uitbijters in positieve resp. negatieve zin. Deze groepering van de cijfers wil in het licht stellen, hoe moeilijk het is op basis van de discussies in internationaal verband de fluctuaties van de wereldhandel tijdig te ramen.

Gezien het belang van de wereldhandel voor de conjunctuur in ons land is het niet verwonderlijk, dat ook de vaderlandse jaar-op-jaar-prognoses op een aantal punten niet trefzeker zijn. Ter zake van de produktiestijging, de verandering in de arbeidsinkomensquote en de mutatie in de arbeidsreserve zijn er zeer gevoelige verschillen tussen de MEV-prognoses en de realisatiecijfers.

In bepaalde andere opzichten geven de prognoses wel een goede indicatie. Uit beleidsoogpunt is van belang dat met name bepaalde hardnekkige storingen goed zijn gesignaleerd. Zo stemt het beeld dat de jaarramingen in de eerste helft van de jaren zestig inzake de arbeidsreserve hebben gegeven overeen met de feitelijk opgetreden overspanning op de arbeidsmarkt. Zo ook is in de jaren zeventig in de Macro Economische Verkenning het beeld van omvangrijke werkloosheid en inflatie juist getekend.

Een andere vraag is, of de economische professie omslagen ter zake van langdurige evenwichtsstoringen juist en tijdig als zodanig pleegt te onderkennen. Er zijn natuurlijk voorbeelden te noemen van de bekende tendentie om achter de feiten aan te lopen, om inmiddels verdwenen problemen te bestrijden en de werkelijk bestaande problemen te veronachtzamen. Ten dele is dat toe te schrijven aan onderschatting van de evenwichtsherstellende krachten, die op wat langere termijn in de economie werken³). Als men de geschiedenis van de jaren vijftig en zestig beziet, dan valt op dat binnen korte tijd steeds weer min of meer evenwichtige uitkomsten ter zake van arbeidsmarkt, betalingsbalans en prijsontwikkeling werden bereikt. Ook thans zijn stellig in de economie en in het beleid krachten werkzaam die bijdragen tot meer prijsstabiliteit en tot herstel van een „natuurlijk” werkloosheidspercentage.

De laatste paar jaren hebben de prognoses en plannen voor de middellange termijn sterk aan betekenis gewonnen bij de formulering van het beleid. Men behoeft geen grondige studie over een lange periode te maken om te constateren, dat de snelle wisseling van recente projecties op dit gebied de relativiteit van de betrokken cijfers in het licht heeft gesteld⁴).

Onlangs is becijferd, dat bij eenzelfde ontwikkeling van een aantal sleutelgrootheden in de jaren 1975-1980 als in de periode 1970-1975 in feite is opgetreden, de werkloosheid in het begin van de jaren tachtig tot ruim een half miljoen zou stijgen⁵). Dit cijfer is m.i. als een overdreven indicatie

van de omvang van bepaalde marges te beschouwen, omdat wordt geabstraheerd van een bepaalde terugkoppeling, nl. de te verwachten beleidsbijstelling door de sociale partners⁶) resp. de overheid in het licht van min of meer ongunstige uitkomsten van het economisch proces. Er is overigens ook een terugkoppeling van realisatie naar aspiratie. Vijf jaar geleden zouden van een stijging van de werkloosheid tot boven 200.000 veel heftiger reacties zijn verwacht, dan zich in feite hebben voorgedaan.

Hoe dat ook zij, de foutenmarges van de prognoses voor de korte en de middellange termijn zijn aanzienlijk. Van gezaghebbende zijde is dan ook verklaard dat het niet gaat om de precieze cijfers, doch om de tendenties⁷). En in het jargon is niet alleen de centrale projectie interessant, maar vooral het spoorboekje⁸) waaruit te lezen valt op welke wijze kan worden bijgestuurd. Die kwalificaties lijken niet voor bestrijding vatbaar. De vraag is dan, hoe deze inzichten bij de concrete vormgeving van het beleid in praktijk kunnen worden gebracht.

Doen en Laten

In hoeverre kan een „activistische”, macro-economische politiek van de overheid bijdragen tot een betere gang van zaken in de nationale economie? Daarbij dient te worden onderscheiden tussen de conjunctuurpolitiek en het middellange-termijnbeleid (of zo men wil structuurpolitiek).

De specifieke conjunctuurpolitiek is erop gericht kortstondige fluctuaties om de trend of, in wat andere termen, jaarlijkse schommelingen om een middellange-termijngemiddelde af te zwakken. Het ligt voor de hand, dat na de bestedingsbeperking van ruim twintig jaar geleden de commentaren inzake de mogelijkheden van zo'n specifieke conjunctuurpolitiek niet hooggestemd waren⁹). Die scepsis was gebaseerd op de geringe betrouwbaarheid van de conjunctuurprognoses en de geringe reactiesnelheid van het beleid. De ervaringen die sindsdien met conjunctuurvoorspelling en beleid zijn opgedaan, geven naar mijn indruk geen aanleiding tot een positiever beoordeling van conjunctuurpolitiek in de enge zin van het woord.

Ook voor de „structuurpolitiek” is een bescheiden opstelling te verdedigen. Daarbij gelden als argumenten de gebrektheid van onze inzichten in combinatie met de eerder bedoelde onderstroom van krachten, die herstel van macro-economische evenwichten bevorderen. Toch zou ik voor de middellange termijn een koers van non-interventie niet verantwoord achten. De ervaringen van de laatste vijf jaar hebben weer bevestigd dat verstoringen op het gebied van werkgelegenheid en inflatie onder omstandigheden zo hevig en langdurig kunnen zijn, dat mede gelet op de (beperkt) aanwezige mogelijkheden tot vooruitzien een versnelling van het aanpassingsproces op middellange termijn door een bewust beleid van de overheid en van de sociale partners aangewezen is¹⁰).

3) D. B. J. Schouten. *Over Doen en Laten bij het centraal-economisch beleid*, 1960.

4) De vergelijking betreft de projecties in de *Nederlandse economie in 1980* op basis van aanvullend beleid en de economische verkenning van de periode 1976-1981 in de CEC-nota t.b.v. de kabinetformatie.

5) WRR, *Maken wij er werk van?* 1977.

6) In de gehanteerde variantenberekening is geabstraheerd van een loonmatiging in reactie op verder oplopende werkloosheid.

7) C. A. van den Beld, *Lezing voor de Kamer van Koophandel van Leeuwarden*, 1977.

8) H. Langman, *Het spanningsveld tussen de overheid en de vrije ondernemingsgewijze produktie*, Preadvies Vereniging voor de Staathuishoudkunde, 1977.

9) Verslag van de President der Nederlandsche Bank, 1959; D. B. J. Schouten, op. cit.

10) Zie ook het nadere oordeel van Schouten, dat op wat langer zicht een rationele economische politiek een heel eind in de goede richting kan komen, zeker wanneer niet al te abrupt beleidsveranderingen worden toegepast. D. B. J. Schouten, *Hoe komen we eigenlijk aan meer winst, want meer winst is op den duur meer werk!*, *ESB*, 16 november 1977.

Voor de middellange termijn doet zich trouwens niet, zoals bij de specifieke conjunctuurpolitiek, een keuze tussen doen of laten voor; ter zake van de uitgaven en inkomsten van de collectieve sector en op monetair gebied kan men zich immers niet van actie onthouden. Onder de huidige omstandigheden is het bij het uitzetten van de macro-economische beleidslijnen voor de middellange termijn gewenst systematisch de wenselijkheid van terugdringen van de werkloosheid en van de inflatie te verdisconteren. In het licht van de onzekerheid omtrent de ontwikkeling op middellange termijn zij daarbij nog aangetekend, dat positieve resp. negatieve afwijkingen van de gestelde doelen ter zake van werkgelegenheid en van de prijsontwikkeling niet op gelijke voet zijn te waarderen.

De stelling dat de macro-economische politiek — met enige evidente uitzonderingen bijv. bij bepaalde onderdelen van de monetaire politiek — niet op de kortstondige fluctuaties, doch op de hardnekkiger evenwichtsverstoringen moet worden gericht, heeft implicaties zowel voor de inhoud als voor de presentatie van het beleid.

Over de conjunctuurprogramma's, die de laatste jaren regel zijn geworden, zij opgemerkt, dat de benaming daarvan niet geheel adequaat meer is. Deze programma's hebben immers in de praktijk van de laatste jaren in belangrijke mate de functie gekregen van het verzachten van de ergste pijnpunten, die als gevolg van de hardnekkige werkloosheid zijn ontstaan. Dat is natuurlijk een nuttige functie. Naarmate dit beleid duidelijker een middellange-termijnkarakter draagt, verdient het wel overweging hierbij de normale budgettaire procedure en afweging toe te passen. Dat betekent ook dat projecten met een langere looptijd in deze programma's een plaats kunnen hebben.

Wat de presentatie van het beleid betreft, is al bij herhaling betoogd, dat gedetailleerde discussies in termen van cijfers achter de komma's over prognoses met aanzienlijke onzekerheidsmarges geen zin hebben. Die constatering en de aansporing om meer over grote lijnen en over globale tendenties te spreken is op zich zelf echter weinig effectief. Mijn ervaring is dat ook degenen die bij uitstek doordrongen zijn van de onzekerheid van de prognoses, in de dagelijkse praktijk gaan meedraaien in de mallemlolen van gemillimeter binnen de foutenmarge. De tendentie van de afgelopen jaren is niet naar minder, maar naar meer cijfermatige details gegaan. Op den duur kan de geloofwaardigheid van het landsbestuur daardoor ernstig worden geschaad. Mijns inziens is op dit punt alleen verbetering te bereiken als in het licht van een historisch overzicht van de foutenmarges van de diverse prognoses ten principale wordt heroverwogen, in welke vorm het macro-economische beleid in de overheidsstukken bij voorkeur zou moeten worden gepresenteerd.

Met vaste hand

Wat de vormgeving van het beleid betreft, beperk ik me tot de middellange termijn. Een aanpak, waarin een zekere macro-economische kwantificering van doelstellingen en instrumenten wordt gegeven, biedt onder de huidige moeilijke omstandigheden voordelen. Het kan de duidelijkheid in de politiek ten goede komen, indien niet alleen ambitieuze doelstellingen, doch ook de daartoe benodigde beleidsinspanningen worden gepreciseerd. Ook kan beter dan bij de vuistregels, waarmede in de afgelopen decennia werd volstaan, met de gecompliceerde economische samenhangen op korte en middellange termijn rekening worden gehouden.

Uit een oogpunt van goed bestuur is tevens vastigheid nodig. Het ligt voor de hand het „macro-plan” voor de duur van de kabinetsperiode te laten gelden. Tussentijdse bijstelling op hoofdlijnen dient zoveel mogelijk te worden vermeden, maar wellicht is in de huidige onzekere situatie niet te ontkomen aan een tussentijdse heroverweging,

bijv. eenmaal in de twee jaar (dat is ongeveer de gemiddelde zittingsduur van kabinetten in de naoorlogse periode). Zo'n bijstelling zou overigens alleen bij „tegenvallers” geboden zijn; meevallers zouden dienen te resulteren in een vroegtijdiger en betere verwezenlijking van de doelstellingen van werkgelegenheid en prijsstabiliteit.

Omdat de werkelijkheid normaliter zal afwijken van de verwachtingen brengt het vasthouden aan eerder uitgezette lijnen mee dat de realisatie op belangrijke punten zal afwijken van het „plan”. De vraag is dan, wat voor het beleid de vaste punten zijn, waaraan dient te worden vastgehouden. In de collectieve sfeer is, zoals bekend, in een eerder stadium de stijging van de collectieve lasten in verhouding tot het nationale inkomen als vaste norm gekozen. In de bestuurlijke sfeer doet zich evenwel de moeilijkheid voor, dat deze lastendruk mede wordt bepaald door allerlei factoren (1), waarop het beleid geen directe grip heeft. Weliswaar kan dit probleem op middellange termijn minder zwaar wegen dan op korte termijn, maar toch lijkt een belangwekkend alternatief de „vaste punten” te kiezen in termen van de beleidsinstrumenten. Voor de collectieve sector zijn dat in beginsel de verhoging van de (reële) uitgaven en de wijziging in belastingtarieven en sociale premies. Bij het uitstippelen van het meerjarige macro-economische beleid dienen in deze zienswijze diverse grootheden — zoals de werkgelegenheid, de koopkrachtontwikkeling, de lastendruk, het financieringsaldo enz. — in de beschouwingen te worden betrokken. Ná de keuzebepaling zijn dan de instrumentvariabelen zoals collectieve uitgaven, belastingtarieven e.d., de vaste elementen; t.a.v. lastendruk en financieringsaldo dienen afwijkingen tussen raming en realisatie te worden geaccepteerd. Voor het geval ter zake van de instrumentvariabelen tussentijdse bijstelling onontkoombaar blijkt, ligt toepassing van de klassieke budgettaire regels voor de hand. Tegenover een uitgavenvermindering kan m.a.w. in de regel een gelijke verlaging van belastingtarieven staan.

Een belangrijk element betreft de inkomensontwikkeling in de particuliere sector. In tripartiet overleg is een zekere beperking van de arbeidskosten in combinatie met vermindering van collectieve lasten mogelijk, die de koopkracht van de lager betaalden en de positie van de Schatkist onverlet laat en tegelijkertijd een niet onbelangrijke verbetering van de structurele werkgelegenheid kan bewerkstelligen. Ter zake van de uitvoering liggen hier belangrijke vragen. Hoe groot kan, om een voorbeeld te noemen, de verlaging van collectieve lasten zijn behorende bij een bepaalde beperking van de initiële loonstijging? Dient hierbij primair te worden gelet op de gevolgen voor het financieringsaldo van de overheid op korte resp. op middellange termijn en hoe is de omvang van de loonmatiging te kwantificeren? Het zou erg belangrijk zijn als voor dergelijke kwesties goede regels zouden kunnen worden geformuleerd.

Richtingaanwijzers

Zoals gezegd zijn de spoorboekjes van het Centraal Planbureau van veel belang bij het uitzetten van de beleidskoers. Ook daarbij gaat het niet om de precieze cijfers, maar om de tendenties, of m.a.w. om de tekens in de variantenanalyse.

Ook hier kan weer de vraag worden gesteld, of het verschijnen van plussen dan wel minnen in de desbetreffende tabellen, niet in belangrijke mate afhangt van min of meer willekeurige elementen in het gehanteerde model. Natuurlijk zijn de grondslagen van het gebruikte model bepalend voor

1) Bovendien bevat de definitie van de lastendruk onvermijdelijk arbitraire elementen. Zie bijv. H. M. van de Kar, Collectieve lasten, *ESB*, 16 november 1977.

de uitkomsten. De indruk bestaat evenwel dat in veel gevallen de beleidsdiagnose niet afhangt van de details van het gehanteerde model 12). Overigens zou een meer systematische analyse van de gevoeligheid van de spoorboekjes voor bepaalde wijzigingen in het model nuttig zijn. Berekeningen die onlangs op de Erasmus Universiteit Rotterdam met het model (Vintaf-11) zijn verricht, lijken de bovengenoemde indruk te bevestigen dat de beleidsconclusies in veel gevallen niet gevoelig zijn voor veranderingen op onderdelen van het model 13).

Niettemin zijn ook bij de „richtingaanwijzers” elementen van onzekerheid niet uit te bannen. Een voorbeeld houdt verband met de mate, waarin de loonvorming reageert op de situatie op de arbeidsmarkt. In de CPB-calculaties is verwerkt dat een zekere loonmatiging optreedt, als de arbeidsreserve oploopt. Deze factor zou evenwel geen additionele invloed meer uitoefenen, zodra een bepaald werkloosheidspercentage is overschreden. Deze hypothese is te verdedigen in het licht van empirisch onderzoek. Mede gelet op de belangrijke recente verschuivingen op de arbeidsmarkt is evenwel denkbaar, dat de sociale partners onder de huidige omstandigheden bij hun beleid t.a.v. de lonen ook reageren op veranderingen in de werkloosheid boven het bedoelde percentage.

Bij die laatste veronderstelling treedt er een niet onbelangrijke nuancering op in de spoorboekjes. Afgaande op de genoemde berekeningen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam heeft dan bijv. een voortgaande appreciatie van de gulden op een termijn van ca. 5 jaar niet een nadelig effect op de werkgelegenheid 14). Voorts hebben stimulansen voor de investeringen bij deze gewijzigde hypothese minder effect in termen van werkgelegenheid.

Onzekerheid is niet uit te bannen. De genoemde voorbeelden behoeven het beleid evenwel niet voor onontwaaerbare dilemma's te plaatsen. Wat het investeringsbeleid betreft, hoeft de onzekerheid over de vraag in hoeverre er een directe relatie bestaat tussen additionele investeringen en extra werkgelegenheid, niet verlamdend voor het beleid te zijn. Het lijkt immers geen twijfel, dat extra investeringen het „draagvlak” versterken en aldus betere condities scheppen om matiging van de arbeidskosten te verenigen met handhaving van de koopkracht van de werknemers, waardoor indirect een bijdrage tot de werkgelegenheid wordt geleverd.

Wat de koers van de gulden betreft, is aan de genoemde berekeningen de indicatie te ontleen, dat het beleid op dit punt zich niet zozeer moet laten leiden door de onzekere effecten in termen van werkgelegenheid als wel door de evidente gevolgen voor de prijsontwikkeling. Ook andere argumenten pleiten sterk voor deze zienswijze 15).

Daarbij zij ten overvloede nog aangetekend, dat in een wereld met zwevende wisselkoersen de positie van de valuta's niet een gegeven is, doch afhangt van een samenstel van economische krachten. Ook het slangarrangement doet niet af aan het feit dat op middellange termijn de koers van de gulden wordt bepaald door wat onze valuta „waard” blijkt. Bij de discussie over de beleidskoers op middellange termijn is de positie van de gulden een van de afhankelijke grootheden in de probleemstelling. Als bijv. wordt overwogen een vergroting van het overheidstekort door verhoging van uitgaven of verlaging van belastingen, dan moet mede op de effecten voor de betalingsbalans en de wisselkoers worden gelet en op de repercussies die dan daaruit weer volgen. Zoals gezegd zijn de repercussies van wisselkoersveranderingen veel sprekender op het terrein van de prijsstabiliteit dan op dat van de werkgelegenheid.

Passen en meten

De laatste paar jaar zijn achtereenvolgens drie hoofdinstrumenten in stelling gebracht om de structurele

positie van de nationale economie te versterken. In eerste instantie is de weg ingeslagen van beperking van de groei van de collectieve uitgaven en lasten, waarmee indirect een afremming van de arbeidskosten werd beoogd. Daarop volgde een omvangrijk pakket van investeringsstimulansen, aangevuld met „flankerende politieken” ter zake van innovatie, export enz. Ten slotte is recent ook weer de weg van loonmatiging aangevuld met belastingverlaging betreden.

Zoals bekend zijn de marges van het beleid niet ruim. Zo zou het lichtvaardig zijn te denken dat de lonen ver van hun „natuurlijke” baan, zoals die wordt bepaald door prijzen, produktiviteit, werkloosheid en collectieve lasten, zijn af te brengen. In directe samenhang met het beleid ter zake van belastingen en sociale premies lijken wel stappen in de goede richting mogelijk, doch de speelruimte hiervoor is aan belangrijke beperkingen onderhevig.

Wat de collectieve sector betreft, is een niet geringe complicatie dat besnoeiingen met de „botte bijl” negatieve werkgelegenheidseffecten in die sector zouden kunnen veroorzaken, die in omvang niet onderdoen voor de positieve werkgelegenheidseffecten die in de particuliere sector via lastenverlichting worden bereikt. Eén en ander stelt hoge eisen aan de bezuinigingsoperatie. Hetzelfde geldt voor de vorm van de lastenverlichting; alleen met een doelbewuste, op werkgelegenheid gerichte lastenvermindering is per saldo een duidelijk positief resultaat voor de werkgelegenheid te verwachten. De genoemde kwalitatieve restricties inzake de collectieve sector stellen uiteraard ook grenzen aan de beleidsmarges in kwantitatieve zin.

Om verscheidene redenen is er een duidelijk verband tussen het beleid jegens collectieve uitgaven en lasten en het terrein van de inkomensvorming in de particuliere sector. De marges op dit laatste terrein zijn medebepalend voor de smalle van de marges voor het overheidsbeleid gericht op versterking van de werkgelegenheid en de concurrentiekracht van het bedrijfsleven. Dat moet ons hoeden voor overdreven verwachtingen over de resultaten, die de overheid met bijsturen kan bereiken. Aan de andere kant is er geen reden om aan te nemen dat de sociale partners bij de lonen en prijsvorming onvoldoende oog hebben voor de werkgelegenheidsbelangen; het overheidsbeleid is bepaald niet de enige pijler, waarop herstel van de nationale economie moet rusten.

Hoe dat ook zij, bij het overheidsbeleid is het passen en meten. Spectaculaire resultaten zijn niet op korte termijn te behalen. Dit geldt met name ook voor de soms verleidelijk lijkende weg van te sterke vergroting van overheidstekorten. Een overmatig overheidstekort zou het betalingsbalanssaldo doen dalen en de bedrijfsinvesteringen uit de markt kunnen drukken. Hiermee zouden ook wisselkoerseffecten gepaard kunnen gaan, waarvan op middellange termijn in hoofdzaak extra inflatie is te verwachten.

Gelet op de minder gunstige recente ontwikkeling van het betalingsbalanssaldo, zal deze overweging aan betekenis winnen bij de uitstippeling van het overheidsbeleid. Daaruit vloeit onder meer voort dat ook ter zake van het structurele begrotingstekort nauwe grenzen in acht moeten worden genomen.

F. W. Rutten

12) A. J. Vermaat, Modellen: maken of breken?, *ESB*, 19 oktober 1977.

13) Aan de gevoeligheidsanalyse wordt op de Erasmus Universiteit Rotterdam gewerkt door L. Knecht, A. Knoester, R. Lenderink en N. van der Windt.

14) Dit wijkt af van het beeld in de CEC-nota, *Een economische verkenning van de periode 1976-81*, 's-Gravenhage, 1977.

15) Zie G. A. Kessler, Slangarrangement, concurrentiepositie en inflatie, *ESB*, 16 november 1977.

Het desurbanisatieproces in de grote steden

PROF. DR. L. H. KLAASSEN

Desurbanisatie van de grote agglomeraties is een in Europa evident verschijnsel geworden. In onderstaand artikel worden de gevolgen van de desurbanisatie van een individuele agglomeratie geschetst. Daarbij is uitgegaan van een agglomeratie bestaande uit een centrale stad en een daaromheen gelegen ring. Drie fasen worden onderscheiden. De eerste fase wordt gekenmerkt door daling van de bevolking, stijging van het aantal huishoudens en stijging van de vraag naar grond. De tweede fase wordt gekenmerkt door verdere daling van de bevolking, daling van het aantal huishoudens, doch voortgaande stijging van de vraag naar grond. De derde fase is die van de dalende bevolking, dalende woningvoorraad, dalende vraag naar grond, kortom die van de overgang van de levende stad naar een spookstad. Effectieve maatregelen hier tegen zullen niet met succes kunnen worden genomen zonder diepgaand onderzoek naar de dynamiek van het gebeuren in de grote agglomeraties, naar achtergrond en motieven van migratie en bedrijfsverplaatsingen en de invloeden daarvan op veranderingen in omvang en fysieke structuur van die agglomeraties.

Inleiding

De eerste resultaten van een in West- en Oosteuropese landen in gang zijnde studie 1) naar de urbanisatietendensen in ieder van deze landen laten er weinig twijfel over bestaan dat de trek uit de grote steden en hun omgeving, leidend tot een afnemende van het absolute bevolkingsaantal der agglomeraties waarvan deze steden als kern fungeren, geenszins een typisch randstedelijk fenomeen vormt. De grote steden in de Oosteuropese landen vertonen nog steeds kenmerken van urbanisatie, gepaard gaande met een relatief geringe suburbanisatie. Naarmate men meer westelijk komt (Italië, Oostenrijk zijn hier voorbeelden van), neemt de suburbanisatie grotere vormen aan en vormt zij het belangrijkste kenmerk van de ontwikkeling aldaar. Het Westen van Europa ten slotte, met Groot-Brittannië en België aan de spits, verkeert wat de grote steden betreft definitief in de fase van de desurbanisatie met een in absolute zin afnemende bevolking in de grote agglomeraties.

Het zou te ver gaan, in het bestek van dit artikel in te gaan op alle verschijnselen die simultaan optreden met deze ontwikkelingen in de grote steden, doch wel dient te worden vermeld dat is gebleken dat niet slechts de fase van ontwikkeling waarin de grote steden verkeren (urbanisatie-

suburbanisatie-desurbanisatie) per land in afhankelijkheid van het stadium van economische ontwikkeling verschilt, doch dat ook binnen ieder land een fase-opbouw valt waar te nemen waarbij de kleinere en middelgrote steden zich duidelijk in een eerdere fase bevinden dan de grootste steden.

Gegeven derhalve dat desurbanisatie van de grote agglomeraties een in Europa evident verschijnsel is geworden, dringt zich de vraag op welke consequenties aan een dergelijke ontwikkeling uiteindelijk zullen zijn verbonden. Gesteld althans dat zal blijken dat de huidige overheidsmaatregelen de ontwikkeling niet zullen kunnen verhinderen, hetgeen gezien de algemeenheid van het verschijnsel op zijn zachtst gezegd niet onwaarschijnlijk is te achten. Uiteraard kan van zulke maatregelen wel een remmende invloed uitgaan.

In het volgende is getracht de gevolgen van de desurbanisatie van een individuele agglomeratie te schetsen. We zullen daarbij uitgaan van een agglomeratie bestaande uit een centrale stad („core”) en een daaromheen gelegen ring.

De ontwikkeling van de totale vraag naar grond voor stedelijke doeleinden

De totale vraag naar grond in een agglomeratie is per definitie gelijk aan de vraag naar grond per huishouden vermenigvuldigd met het aantal huishoudens. Deze laatste grootte is weer gelijk aan de totale bevolking gedeeld door de gemiddelde grootte van een huishouden. We kunnen dus schrijven

$$S = s \frac{B}{f} \quad (1)$$

waarin

S = totale effectieve vraag naar grond voor stedelijke doeleinden

s = idem per huishouden

B = totale bevolking van de agglomeratie

f = gemiddelde grootte van een huishouden.

Om het betoog wat te vereenvoudigen schrijven we (1) in relatieve veranderingen aangeduid met een stip boven het betreffende symbool. Dan geldt

$$\dot{S} = \dot{s} + \dot{B} - \dot{f} \quad (2)$$

1) Vermoedelijke titel: *Urban change and societal developments. A European view*, European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Sciences (het z.g. Vienna Centre). De eerste drie delen van deze studie zullen zomer 1978 verschijnen. In deze studie is een agglomeratie gedefinieerd als een FUR (functional urban region), waarvan de gemeenten die daarvan deel uitmaken worden gekenmerkt door een pendel van 15% of meer van de beroepsbevolking op de centrale stad.

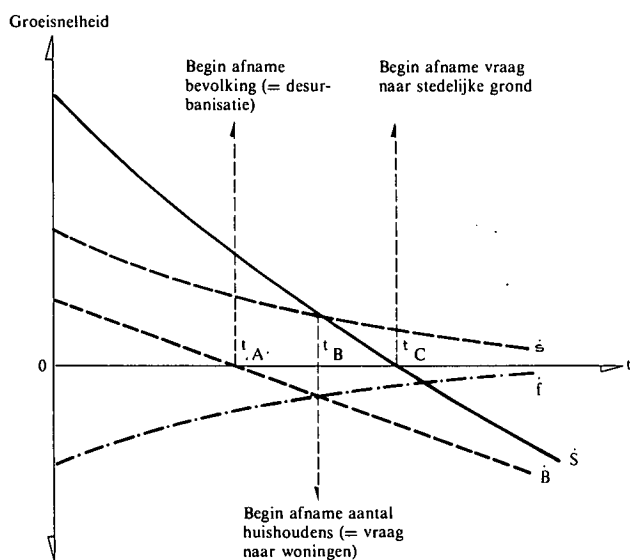
Van de drie grootheden in het rechterlid van deze vergelijking is bekend dat \dot{s} , dus de groei van de vraag naar grond per huishouden, positief is. Het is geen eenvoudige zaak een uitspraak te doen over de vraag of deze toeneming zich in de toekomst zal handhaven of niet. Aangezien de economische groei wel wat zal blijven afnemen, veronderstellen we in overeenstemming hiermee dat er wel een toeneming van de vraag naar grond per huishouden zal blijven plaatsvinden doch dat dit in afnemende mate het geval zal zijn.

Over de bevolkingsgroei spraken we reeds eerder. Er is voldoende evidentie om aan te nemen dat deze in alle agglomeraties eerst positief is geweest en thans in vele gevallen duidelijk negatief is geworden. In de tijd hebben we hier dus te maken met een dalende functie die op een bepaald moment de horizontale as snijdt en dan negatief wordt.

De gemiddelde grootte van een huishouden is dalend en de toeneming dus negatief. Van deze grootte kan worden verwacht dat zij een zeker minimum asymptotisch zal benaderen. Hoe hoog dit minimum ligt moge hier buiten beschouwing blijven. Zeker is slechts dat het nooit beneden de één zal komen te liggen! De functie die in de tijd het verloop van de groei van de gemiddelde grootte van de huishoudens voorstelt is dus een functie die steeds negatieve waarden aanneemt doch asymptotisch tot nul nadert.

In bijgaande figuur zijn de ontwikkelingen voor \dot{s} , \dot{f} en \dot{B} aangegeven en is de functie voor \dot{S} daaruit door optelling afgeleid (de getrokken lijn). In deze figuur valt een aantal interessante punten op. Het eerste is t_A , het moment waarop de bevolking van de agglomeratie begint te dalen. Dit is dus het begin van de desurbanisatie, in verschillende agglomeraties in ons land een niet zo groot aantal jaren geleden ingezet. Het tweede punt is het punt waarop de afname van de bevolking niet meer gecompenseerd wordt door de daling van de gemiddelde huishoudensgrootte en dus een absolute daling van het aantal huishoudens begint in te zetten (t_B). Uitgaande van de veronderstelling dat ieder huishouden in de stad één woning bewoont, neemt derhalve vanaf t_B ook de effectieve vraag naar woningen in absolute zin af. Het laatste interessante punt is t_C , waarna de toeneming van de vraag naar grond per huishouden en de daling van de gemiddelde huishoudensgrootte de daling van de bevolking niet meer kunnen compenseren en een absolute daling van de vraag naar stedelijke grond gaat optreden. Na dit punt moet de stad dus in absolute zin inkrimpen.

Ontwikkelingen in de tijd van de relatieve veranderingen in de vraag naar grond per huishouden, de gemiddelde grootte van een huishouden, de bevolking en de totale vraag naar grond voor stedelijke doeleinden

Het loont de moeite de drie fasen van de desurbanisatie gemarkeerd door deze drie punten globaal te bezien.

De eerste fase: daling van de bevolking, stijging van het aantal huishoudens en stijging van de vraag naar grond

Deze fase wordt gekenmerkt door een voortgaande fysieke expansie van de stad (grondoppervlak, woningen) en door een gelijktijdige daling van de bevolking. Het is de fase van de snelle verdunning van de stad, van het optreden van steeds lagere dichtheden zowel per woning als voor de stad als geheel.

Een essentiële vraag met betrekking tot deze fase is: hoe lang zal zij duren? Het lijkt niet zo erg waarschijnlijk dat dit erg lang zal zijn. De bevolkingsafname gaat in een aanzienlijk tempo door, terwijl de gezinsverdunning een neiging tot afnemen vertoont. De vraag naar de lengte van deze eerste fase is daarom zo belangrijk, omdat aan het einde van de periode er netto geen nieuwe vraag naar woningen meer optreedt en er daarna een overschot zal gaan ontstaan. Zou een en ander optreden in een periode van zeer sterke inkomensstijging, waarin het verouderingsproces van woningen door de sterk afnemende vraag naar goedkopere woningen snel plaatsvindt, dan hoefde er niet zo'n groot bezwaar te bestaan tegen nieuwbouw gedurende deze fase, omdat die gepaard zou gaan met een afstoting van goedkopere en oudere woningen.

Helaas is dit niet het geval. Met sterke veranderingen in het inkomen en dus in de structuur van de vraag naar woningen behoeft men in de toekomst naar alle waarschijnlijkheid niet meer te rekenen en derhalve ook niet met de noodzaak van een snelle vervanging van de bestaande woningvoorraad door meer bij een hoger inkomen passende woningen. Dit geldt te meer als deze ontwikkeling gepaard gaat met een toenemende neiging tot rehabilitatie van de bestaande woningen in plaats van met gelijktijdige afbraak en nieuwbouw.

De verhouding waarin rehabilitatie en afbraak met nieuwbouw plaatsvinden is uiteraard van stad tot stad verschillend. Zeker is echter dat, hoe meer men tegemoetkomt aan de nog steeds aanwezige vraag naar nieuwe woningen gedurende deze eerste fase, des te groter in de volgende fase het aantal overtollige nieuwe woningen zal worden. Dit zal des te sterker het geval zijn naarmate de bestaande woningvoorraad meer als gegeven moet worden beschouwd, doordat in het kader van de rehabilitatie afbraak niet wenselijk wordt geacht.

Het lijkt derhalve uitermate gewenst gedurende deze eerste fase, waarin we ons in feite reeds bevinden, zeer zorgvuldig na te gaan of de mate waarin aan de vraag naar woningen tegemoet wordt gekomen gerechtvaardigd is met het oog op de in de niet al te verre toekomst te verwachten absolute daling van de totale vraag naar woningen in de agglomeratie.

De tweede fase: verdere daling van de bevolking, daling van het aantal huishoudens, doch voortgaande stijging van de vraag naar grond

In de tweede fase wordt de situatie ernstiger. De oorzaak hiervan is dat de vraag naar woningen kleiner wordt als gevolg van het feit dat in deze fase de gemiddelde huishoudensgrootte minder sterk daalt dan de bevolking. Zou in een agglomeratie de vraag naar woningen met bijv. 1.000 per jaar dalen, dan houdt dit in dat er, indien nieuwbouw plaatsvindt, jaarlijks een aantal woningen leeg zal komen te staan resp. zal dienen te worden afgebroken gelijk aan het aantal nieuwgebouwde woningen vermeerderd met 1.000. In feite zal dit erop neerkomen dat men of moet rekenen met een zeer geringe activiteit in de nieuwbouw en dan dus des

te meer activiteit in de vernieuwbouw, of met een op hetzelfde niveau doorgaande nieuwbouw en een uitermate bescheiden en zeer selectieve vernieuwbouw.

De vraag in het eerste geval is, even aangenomen dat de nieuwbouw in de ring plaatsvindt en de vernieuwbouw in de centrale stad, of de structuur van het aanbod dan nog overeenstemt met die van de vraag en zo niet of er dan geen redenen zijn om de stadsrehabilitatie te dienen door afbraak van oudere (negentiende eeuwse) wijken en vervanging daarvan door nieuwgebouwde wijken van betere kwaliteit. In het tweede geval zit er niet veel anders op dan in de centrale stad tot afbraak over te gaan zonder vervanging en de vrijkomende ruimten voor andere doeleinden te gebruiken. Op de financiële consequenties hiervan voor de centrale stad zullen wij hier niet ingaan, hetgeen overigens niet wil zeggen dat deze te verwaarlozen zouden zijn!

Het is duidelijk dat in beide gevallen de vernieuwbouw in de knel komt, tenzij zou blijken dat de afname van de bevolking een afname is van het aantal beter gesitueerden. In dat geval demonstreert zich het overschot in de ring, dus in de duurder woningen in de nieuwbouwwijken. Eveneens een weinig verlokkelijk perspectief.

De derde fase: dalende bevolking, dalende woningvoorraad, dalende vraag naar grond

Deze derde en laatste fase is die van de absolute inkrimping van de vraag naar grond voor stedelijke doeleinden. De zich in de beide voorgaande fasen demonstrerende verschijnselen blijven zich onverminderd voordoen, doch worden nog verdergerd door het feit dat er geen zinvolle bestemming te bedenken valt voor de vrijkomende grond. Grond komt vrij door de afnemende vraag naar woningen, scholen, winkels en verkeersvoorzieningen (in het bijzonder voor het openbaar vervoer dat door de afnemende congestie zijn zin voor een groot deel gaat verliezen).

Het is moeilijk te overzien waar ergens in de agglomeratie deze grond vrij gaat komen. Het meest logisch lijkt het de slechtste wijken af te breken en er groenzones van te maken, waardoor er uiteindelijk een in het groen gelegen stadshart met een daaromheen gelegen geurbaniseerde doch ook steeds inkrimpende ring van bebouwing ontstaat. Het hierbij te plaatsen vraagteken spruit voort uit het besef dat de kostbare vernieuwbouw nu juist daar plaatsvindt en het geïnvesteerde kapitaal in dit geval betrekkelijk snel dient te worden afgeschreven (hetgeen op dit moment uiteraard bepaald niet in de bedoeling ligt). Toch is het alternatief om de afbraak in de nieuwere ring aan te vatten evenmin erg aantrekkelijk. Ook dan zou er, juist door de geringere ouderdom van de woningen, op grote schaal kapitaalvernietiging moeten plaatsvinden om de stad passend te maken voor het veel kleinere aantal huishoudens. Wel is er het voordeel aan verbonden dat de vrijkomende grond kan worden teruggegeven aan zijn agrarische bestemming, al moet men over de kostprijs van deze vrijgemaakte grond maar niet al te diep nadenken.

Hoe het ook zij, treedt deze fase in, dan zijn er woningen en grond over. Leegstaande wijken noch braakliggende grond zijn erg geschikt om het stadsbeeld te verlevendigen of te verfraaien. Zij zijn het symbool van de ondergang, van de overgang van de levende stad naar een spookstad.

Stedelijke politiek

De vraag welke de fasen kunnen zijn die een desurbaniserende agglomeratie in de toekomst zal doormaken, moge aanleiding zijn tot een geanimeerd debat, een vrolijk debat zal het waarschijnlijk nooit zijn. Het ageren tegen groei is gemakkelijk en maakt indruk door de hoge moraal die eruit spreekt. Het doordenken van de consequenties van een afnemende groei is wat moeilijker en ook niet meer zo leuk.

Het trachten na te gaan hoe moet worden gehandeld als de groei omslaat in inkrimping zet de gehele traditionele gedachtenwereld, inzonderheid die rond de stedelijke ontwikkelingen, op losse schroeven. De enige charme ervan is puur analytisch van aard. Het perspectief zelf is angstwekkend en niets minder dan dat.

Misschien is het voorgaande helemaal niet waar en gebeuren er heel andere dingen. Misschien keren de mensen binnenkort in grote getale terug naar de grote steden en wordt daar een periode van nieuwe bloei ingeluid. Misschien gaat het inkomen plotseling weer sterk stijgen en compenseert deze stijging het verlies aan inwoners en blijft daardoor de vraag naar grond en stedelijke voorzieningen sterk stijgen. Zeker, dit alles is mogelijk, doch zoals de kaarten nu liggen is er althans een aanzienlijk van nul verschillende kans dat dit alles niet gebeurt en dat de ontwikkeling gaat verlopen volgens de lijnen in het voorgaande geschetst. Daarop dan niet voorbereid zijn, zou het definitieve falen van de stedelijke politiek betekenen. Daarop wel voorbereid zijn, garandeert geen succes van deze politiek doch impliceert wel het zich bewust zijn van de vraagstukken inherent aan de dynamiek van het stedelijke gebeuren. Nederland is niet het enige land waar dit bewustzijn in vele gevallen ontbreekt. De ontwikkelingen in andere Noord-Westeuropese landen wijken niet af van die ten onzent en getuigen van eenzelfde passiviteit met betrekking tot het gebeuren in de grote stedelijke agglomeraties.

Effectieve maatregelen zullen niet met succes kunnen worden genomen zonder diepgaand onderzoek naar de dynamiek van het gebeuren in de grote agglomeraties, naar achtergrond en motieven van migratie en bedrijfsverplaatsingen en de invloeden daarvan op veranderingen in omvang en fysieke structuur van die agglomeraties 2). Dit onderzoek gebeurt slechts mondjesmaat en concentreert zich dan meestal nog op deelaspecten van het gehele proces. Zelden ziet men deze onderzoeken daadwerkelijk als pogingen, inzicht te krijgen in de werking van de krachten die bezig zijn de grote steden aan te tasten in hun bestaan. Men kan blijkbaar niet geloven dat deze aantasting in feite al in volle gang is.

Wellicht dat de overtuigingskracht, uitgaande van het in de aanhef van dit artikel genoemde onderzoek in veertien landen, voldoende sterk is om begrip te wekken voor de algemeenheid van het na elkaar optreden van de verschillende urbanisatiefasen in de verschillende grootteklassen van steden en voor de daaruit uiteindelijk min of meer dwingend volgende desurbanisatiefase voor de grootste steden. Misschien zullen er dan maatregelen volgen die de daardoor aangerichte schade zo klein mogelijk zullen kunnen houden.

De kans daarop is misschien toch ook weer niet zo erg groot. De ervaringen met het onderzoek opgedaan, wijzen er namelijk op dat de stedelijke politiek steeds volgend is geweest en zelden vooruitziend. Het adagium „regeren is vooruitzien” doet het in deze politiek niet zo erg best. Ook is duidelijk geworden dat men niet veel van de ontwikkelingen elders leert en dat men vindt dat het eigen land resp. de eigen stad toch anders is dan alle andere. Dit laat vermoeden dat de desurbanisatie goed op gang moet zijn gekomen wil men maatregelen gaan voorbereiden die de ontwikkeling dan nog in acceptabele banen zullen moeten leiden. Men zou eigenlijk zo graag willen dat de overheid zich thans al gaat voorbereiden op wat zeer waarschijnlijk komen gaat, zodat het niet onverwacht geschiedt en alle maatregelen al getroffen zijn om de ontwikkeling op te vangen en te begeleiden. Dat thans reeds een idee wordt gevormd hoe de fysieke structuur van de steden op acceptabele wijze zou kunnen worden aangepast aan de neergang die in het verschiet ligt. En dat men zou afstappen van de gedachte dat die neergang niet plaatsvindt als men die niet zou wensen.

L. H. Klaassen

2) Een volgend doel van het in de aanhef vermelde onderzoek.

Sociaal-economische effecten van landbouwkundig onderzoek in de derde wereld

DR. IR. H. A. LUNING

In landbouwkundig onderzoek wordt in ontwikkelingslanden relatief minder geld gestoken dan in ontwikkelde landen. Volgens schrijver, die is verbonden aan de Vakgroep Ontwikkelings-economie van de Landbouwhogeschool te Wageningen, lijkt dit samen te hangen met twee misvattingen: ten eerste dat landbouwkundig onderzoek slechts geringe baten oplevert, die bovendien langzaam ontstaan, en ten tweede dat al veel onderzoek gedaan is. In onderstaand artikel toont hij aan dat landbouwkundig onderzoek, mits goed georganiseerd en uitgevoerd, een hoge tot zeer hoge opbrengst oplevert en dat de baten vaak ongelijk verdeeld zijn over consumenten en producenten en over de verschillende produktiefactoren. Er wordt aangegeven hoe landbouwkundig onderzoek als instrument kan dienen in de ontwikkelingsstrategie t.b.v. de grote massa van kleine boeren.

Inleiding

Landbouwkundig onderzoek is één van de startmotoren van de landbouwontwikkeling: noodzakelijk maar niet voldoende. Er zijn talloze andere randvoorwaarden te noemen om de landbouwontwikkeling (productie en verwerking) op gang te brengen. Een goed overzicht van dit complex maatregelen treft men in Mellor 1). Uitgaven voor landbouwkundig onderzoek in de ontwikkelingslanden bereikten een niveau van \$350 mln. in 1970, wat gelijk is aan een geschatte 0,25% van het bruto binnenlands produkt (BBP) van die landen. Dit staat in tegenstelling tot de ontwikkelde landen die jaarlijks 1 à 2% van hun BBP aan landbouwkundig onderzoek uitgeven 2).

Het lage investeringsniveau voor landbouwkundig onderzoek in de meeste ontwikkelingslanden lijkt samen te hangen met twee misvattingen. Ten eerste dat onderzoek geringe baten zou opleveren, die bovendien langzaam tot stand komen en ten tweede dat onderzoek onnodig is: er is immers al een groot pakket bestaande technologie voorhanden. De geringe aandacht voor landbouwkundig onderzoek blijkt uit het feit dat ontwikkelingslanden veelal tweemaal zoveel geld uitgeven voor landbouwvoorlichting als voor landbouwonderzoek; in de rijke landen is precies de omgekeerde verhouding regel 3).

Ongeveer 15 jaar geleden is men begonnen met het opzetten van een netwerk van internationale landbouwonderzoekcentra welke als een paraplu over nationale en regionale landbouwonderzoekinstellingen zijn heengelegd. Er bestaan thans

negen van dergelijke instituten, waarvan het Internationaal Rijst Research Instituut (IRRI) op de Filipijnen en het Internationaal Tarwe en Mais Research Instituut (CIMMYT) in Mexico de oudste zijn 4). Het feit dat men in deze instituten zeer voortvarend te werk is gegaan en in het geval van granen (vnl. rijst en tarwe) aanzienlijke successen heeft geboekt, kan alleen de bovengenoemde tweede misvatting maar versterken.

Voordelen van deze internationale instituten: ze zijn politiek onafhankelijk, flexibel, vertonen schaalvoordelen, trainen veel midden- en hoger kader ook voor andere ontwikkelingslanden en fungeren als een knooppunt van kennis en informatie d.m.v. seminars, workshops en conferenties. In tegenstelling daarmee blijft het nationaal landbouwkundig onderzoekssysteem in de meeste ontwikkelingslanden gekenmerkt door slechte financiering, gebrekkige opstelling van prioriteiten, kleinschaligheid en versnippering 5); er is een tekort aan goed opgeleide werkers met onderzoekervaring. Er wordt op reisfondsen en bibliotheekuitgaven erg geknepen, salarissen zijn laag en dwarsverbindingen naar andere instituten en de landbouwvoorlichting ontbreken veelal.

In dit artikel willen we aantonen dat 1. landbouwkundig onderzoek, mits goed georganiseerd en uitgevoerd, een hoge tot zeer hoge opbrengst op investeringen oplevert; 2. landbouwkundig onderzoek zowel producenten als consumenten kan bevoordelen. Juist onder de producenten treft men ook verliezers aan, afhankelijk van welke produktiefactoren de betrokken partijen in handen hebben. In een strategie voor betere inkomensverdeling ten behoeve van de armsten in de samenleving dient ook het landbouwkundig onderzoek een belangrijke rol te spelen. Ten slotte willen we ons met de intrigerende kwestie bezighouden waarom de vraag naar landbouwkundig onderzoek in de ontwikkelingslanden zo zwak ontwikkeld is ondanks het bewijs van hoge opbrengsten op dit type van investering.

Evaluatie van onderzoek

Evaluatie van (landbouwkundig) onderzoek kan betrekking hebben op onderzoek in het verleden uitgevoerd of op

1) J.W. Mellor, *The economics of agricultural development*, 1966.

2) Food and Agricultural Organization of the United Nations, *Strengthening of national and international agricultural research*, Rome, 1976.

3) J.K. Boyce en R.E. Evenson, *National and international agricultural research and extension programs*, ADC, New York, 1976.

4) Zie: Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR), New York, 1976.

5) In ontwikkelingslanden heeft 70% van deze instituten minder dan 10 wetenschappers in dienst. In landbouwkundig onderzoek is een multidisciplinaire aanpak doorgaans een voorwaarde om te komen tot technisch-biologische doorbraken, die bovendien op sociaal-economische implicaties moeten worden getoetst. Instituten met een beperkt aantal onderzoekers hebben derhalve een geringere effectiviteit.

toekomstige, nog aan te vangen, onderzoekactiviteiten. We zullen ons in de eerste plaats met een analyse ex post bezighouden.

Onderzoekprojecten kunnen niet alle op dezelfde wijze worden gewaardeerd. Fundamenteel onderzoek vraagt om andere beoordelingsmaatstaven dan toegepast onderzoek. Bij dit laatste is het noodzakelijk om onderscheid te maken tussen projecten die *bedrijfsgericht* zijn (en daardoor redelijk kwantitatief zijn te analyseren) en projecten die t.b.v. het *beleid* van overheid en andere organen worden uitgevoerd, bijv. markt-onderzoek. Voor een evaluatie die betrekking heeft op het economisch waardegebied leent zich derhalve bedrijfsgericht onderzoek het beste 6); meetbare baten (bepaald door het verschil te berekenen tussen de verwachte toestand „met” en „zonder” onderzoekresultaten) zullen immers relatief groot zijn t.o.v. de onmeetbare. We zullen ons in de eerste plaats richten op een evaluatie ex post van bedrijfsgebonden landbouwkundig onderzoek, waarbij in het laatste deel nog enige aandacht zal worden geschonken aan de ontwikkeling van een prioriteitschema voor toekomstig landbouwkundig onderzoek.

Historisch gezien is het werk van Griliches 7) een mijlpaal: deze eerste studie van baten en kosten van landbouwkundig onderzoek had betrekking op maisresearch in de Verenigde Staten. Daarna, vooral vanaf 1970, is een aanzienlijk aantal studies geproduceerd dat zowel betrekking had op landbouwonderzoek in ontwikkelde als in ontwikkelingslanden 8). De algemene conclusie die men uit deze kosten-batenstudies kan trekken, is dat de orde van grootte van de interne rentevoet (IRR) hoog tot zeer hoog is (van 20% tot 90%), zoals in tabel 1 is aangegeven. De hierin genoemde auteurs wijzen er steeds met nadruk op dat alle kosten van onderzoek in de berekeningen zijn opgenomen.

Tabel 1. Samenvatting van een aantal (directe) kosten-baten-typen van studies over produktiviteit van landbouwkundig onderzoek

Auteur	Land van studie	Type produkt	Tijdsperiode	IRR (in %)
Griliches (1958)	VS	hybride maïs	1940-1955	35-40
Peterson (1966)	VS	kippenhouderij	1915-1960	21-25
Ardito Barletta (1970)	Mexico	tarwe (intern.)	1943-1963	90
Idem (1970)	Mexico	maïs	1943-1963	-90
Ayer (1970)	Brazilië	katoen	1924-1967	77+
Schmitzen		tomatenoogst-		
Seckler (1970)	VS	machine	1958-1969	37-46
Hayami en Akino (1975)	Japan	rijst	1915-1950	25-27
Idem	Japan	rijst	1930-1961	73-75
Evenson (1969)	India	suikerriet	1945-1958	60
Hertford, Ardila, Rocha en Trujillo (1975)	Columbia	rijst	1957-1972	60-82
	-id-	soyabonen	1960-1971	79-96

Bron: Arndt en Ruttan 9).

Het is beslist niet zo dat analyses alleen maar betrekking hebben op „succes stories”, zij hebben wel degelijk ook betrekking op typisch plaatsgebonden onderzoek, zoals onder meer voor lokaal katoen- en koffieresearch in Tanzania 10). Al valt er methodologisch en empirisch wel wat af te dingen op de berekende baten, toch lijkt de orde van grootte van de IRR niet in twijfel te worden getrokken 9).

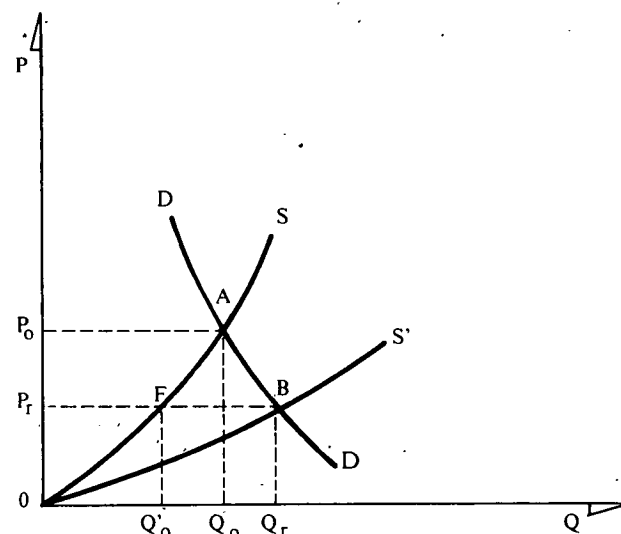
Er is reden om op een aantal uitkomsten wat dieper in te gaan. Alvorens dat te doen, zal in het kort de methodologie van de baten- en kostenberekening worden behandeld.

Metten van baten en kosten

Het bepalen van de kosten is doorgaans een relatief simpele zaak. Gediscoteerde kosten van dit toegepast, bedrijfsgericht onderzoek (inclusief ontwikkelingswerk voor de praktijk, de z.g. aanloopkosten en kosten van landbouwvoorlichting) hebben betrekking op staf, outillage enz. Problemen

kunnen zich wel voordoen bij de toerekening. Het bepalen van baten is meer gecompliceerd. Tot goed begrip dient figuur 1.

Figuur 1. Model voor het schatten van sociale baten van landbouwkundig onderzoek (voorbeeld: granen)

In deze figuur stelt D de vraagcurve (voor graan) voor, $O S'$ de aanbodcurve voor het produkt door het verdelingswerk veroorzaakt en $O S$ de aanbodcurve zonder het onderzoek. P_0 en Q_0 stellen resp. prijs en hoeveelheid voor, indien geen graan zou worden geïmporteerd en geen onderzoek zou zijn gedaan, P_r en Q_r de situatie met onderzoek.

Gebruik makend van Marshalls concept voor „social welfare” worden de opbrengsten van onderzoek gemeten in termen van veranderingen in consumenten- en producentensurplus, resulterend uit een verplaatsing in de aanbodcurve afkomstig van een verandering der produktiefunctie. Volgens figuur 1 neemt het consumentensurplus toe met AP_0PrB , het producentensurplus met $(BFO - AP_0PrF)$: het totaal maatschappelijk surplus is positief en gelijk aan AOB . Bovenstaande voorstelling is een sterk vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid: de veronderstelling is namelijk marktevenwicht zonder graanimport.

Vele ontwikkelingslanden (vooral in het dichtbevolkte zuiden en zuidoosten van Azië) zijn graanimporteurs. Gegeven de kritische voedselsituatie in deze landen in het recente verleden heeft men graanimport als instrument gebruikt om (rijst)prijzen voor de consument te stabiliseren. Terugkerend naar figuur 1, gesteld dat P_r de prijs was welke de overheid heeft trachten te handhaven, dan zou bij gebrek aan research-inspanning (en -resultaten) de overheid van het ontwikkelingsland de hoeveelheid FB hebben moeten importeren. Het producentensurplus zou daarbij verminderd zijn met BFO . Laatstgenoemde driehoek kan worden gedefinieerd als het deel economische welvaart dat producenten toevalt van het

6) NRLO, *Economische evaluatie van het landbouwkundig onderzoek*. Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, TNO, 1970.

7) Z. Griliches, Research cost and social returns: hybrid corn and related innovations, *Journal of Political Economy*, 66, 1958.

8) R.E. Evenson en Y. Kislav, *Agricultural research and productivity*, Yale, 1975.

9) T.R. Arndt en V.W. Ruttan, Valuing the productivity of agricultural research; problems and issues, in: Resource allocation and productivity in national and international agricultural research, Arndt, Dalrymple, Ruttan (eds.), 1977.

10) R.G. Saylor, *A social cost/benefit analysis of the agricultural extension and research services*:

a) in selected cotton growing areas of Western Tanzania, b) among smallholder coffee producers in Kilimanjaro District, Tanzania.

Economic Research Bureau, University of Dar es Salaam, 1971.

graanveredelingsprogramma onder de veronderstelling van een prijsstabilisatiepolitiek d.m.v. graanimport. Aangezien het consumentensurplus ongewijzigd blijft onder deze veronderstelling, zal het producentensurplus gelijk zijn aan de totale sociale baten afkomstig van het (graan)onderzoek.

In het geval van een „open” economie is een tweede bijdrage van het onderzoekprogramma gelegen in het uitsparen van buitenlandse valuta, nl. het oppervlak BF Qo'Qr. Het geval van de gesloten economie is in de praktijk niet erg reëel, maar dat geldt ook voor het open model met ingebouwde prijsstabilisatiepolitiek. Doorgaans vormen de buitenlandse valuta een stringente beperking voor de dichtbevolkte, energie-arme landen van Zuid- en ZO-Azië en dat leidt tot een kloof tussen binnenlandse productie en de consumptie. Zonder onderzoek zou de prijs inderdaad zijn gestegen, hoewel waarschijnlijk niet zo sterk als in het geval van de gesloten economie. Vandaar dat men in de schatting van de maatschappelijke baten van landbouwkundig onderzoek van voedselgewassen de situatie van de gesloten en die van de open economie wel als de grenzen neemt waarbinnen de werkelijkheid zich afspeelt.

Uitgaande van een vraag- en aanbodfunctie met een constante elasticiteit, ontwikkelden — voor een kwantitatieve schatting van de verandering in consumenten- en producentensurplus — Akino en Hayami (11) de volgende benaderingsformules:

$$AFB \approx \frac{pq[k(1+\beta)]}{2(\beta+\eta)}$$

$$BFO \approx kpq$$

$$AP_o P_r F \approx \frac{kpq(1+\beta)}{\beta+\eta} \left[\frac{1-k(1+\beta)}{2(\beta+\eta)} - \frac{k(1+\beta)}{2} \right]$$

$$BFO'_o Q_r \approx k(1+\beta)pq$$

waarin p en q resp. de prijzen en totale graanproductie, k de mate van verandering in de produktiefunctie, β de prijselasticiteit van het aanbod en de prijselasticiteit van de vraag naar het graanproduct voorstellen.

Akino en Hayami berekenden de sociaal-economische baten van rijstonderzoek voor Japan, waarbij zij in de tijdreeksen een cesuur aanbrachten: vóór 1926 vond namelijk het rijstveredelingswerk plaats in de kleine proefstaties van de afzonderlijke prefecturen (vergelijkbaar met provincies); ná 1926 werd dit meer fundamenteel onderzoek *centraal* uitgevoerd, waarbij de regionale stations aanvullend kruisingswerk deden om de nodige aanpassing aan regionale ecologische omstandigheden tot stand te brengen. Verschillen tussen berekeningen voor een gesloten en een open economie waren niet groot; wel is dit het geval in het rendement van het onderzoek van vóór en na 1926. Zo varieerde de IRR in de tijdreeks vóór de reorganisatie van het landbouwkundig onderzoek van 25% tot 27% (resp. open en gesloten economie) en na de reorganisatie van 73% tot 75%. Deze resultaten duiden op het grote belang van een goede coördinatie en regionalisatie van landbouwkundig onderzoek. Het conflict tussen beperkte onderzoeksmiddelen enerzijds en de noodzaak om gebiedsgebonden onderzoek te doen is door deze arbeidsverdeling op kennelijk gelukkige wijze opgelost.

Recent onderzoek naar de sociaal-economische rendementen van het internationale rijstonderzoek in de Filippijnen (12) leverde een IRR op van 27% voor de Filippijnen zelf; bij beschouwing van de „spillover”-effecten naar de tropische wereld werd een IRR van 73% berekend. De laatste schatting demonstreert de belangrijkheid van de internationale overdracht van technologie voor landbouwontwikkeling. De huidige rol van deze internationale centra voor landbouwresearch lijkt in het verleden een parallel te hebben gehad in de reorganisatie van het Japanse rijstonderzoek gedurende de jaren twintig, zoals beschreven door Akino en Hayami.

Wie ontvangt de baten?

Zoals uit figuur 1 blijkt (onder de veronderstelling dat geen noemenswaardige vraagverschuiving optreedt) is het consumentensurplus altijd positief, terwijl het producentensurplus ook nul of negatief kan zijn, afhankelijk van de prijselasticiteit van de vraag. Landbouwkundig onderzoek, gericht op voedselgewassen met doorgaans relatief lage prijselasticiteiten van de vraag, levert geringe baten voor de producenten, hoge baten voor de consumenten. Inderdaad blijken uit de eerder genoemde onderzoekingen naar het effect van rijstonderzoek in Japan en de Filippijnen de baten voor de consumenten vele malen hoger te zijn dan die voor de producenten (laag of negatief, afhankelijk van de gemaakte veronderstellingen).

Dit aspect is tot nu toe in de discussie rond de implicaties van de z.g. „groene revolutie” *niet* of *onvoldoende* benadrukt, nl. dat stedelingen, landlozen en marginale boeren die allen een deel of het geheel van hun inkomen uit niet-landbouwactiviteiten verkrijgen, goedkoper graan hebben kunnen betrekken dank zij deze onderzoekresultaten. Dit betekent ook dat uit het oogpunt van inkomensverdeling relatief meer voor kleine boeren kan worden gedaan via het landbouwkundig onderzoek van katoen, suikerriet en typische exportgewassen, algemeen: voor producten met relatief hogere prijselasticiteiten van de vraag, waarvoor het producentensurplus relatief hoger is dan voor overeenkomstige voedselgewassen. Een uitzondering vormt de groep autarkische kleine boeren, die de belangrijkste consumenten zijn van hun eigen graanproductie.

Ook is het nodig dat het (consumenten, producenten) surplus wordt gezien naar de groepen en hoe deze worden beïnvloed. De bovengenoemde studies gaan alle uit van geaggregeerd materiaal. Nader onderzoek van het producentensurplus zal moeten uitmaken welke produktiefactorbezitters er nu werkelijk van profiteren. In een studie van Schmitz en Seckler (13) naar de rendementen van ontwikkelingsonderzoek voor een tomaten oogstmachine in Californië bleken deze rendementen zeer hoog te zijn, maar niet ten goede te komen aan de bezitters van de factor (land)arbeid: de Mexicaanse gastarbeiders. Integendeel, zij werden massaal ontslagen.

Eenzelfde teneur blijkt uit de evaluatie door Ayer en Schuh (14) van katoenonderzoeksbaten in de staat Sao Paulo, Brazilië. Ook hier een hoge IRR (90%) en een aanzienlijk producentensurplus, dat bijna geheel ten goede kwam aan de bezitters van grond en kapitaal. Uitkomsten van „smallholder” koffie, thee, cacao, rubber, groenten, tabak, oliepalm, vleesproduktieprogramma's en projecten naar deze surplussen zullen ongetwijfeld een ander beeld geven: hier valt wel degelijk een aanzienlijk deel van de toename toe aan kleine boeren via hun eigen grond en arbeid, terwijl de kapitaalcomponent in deze projecten maar zeer bescheiden is. De wijze waarop het bezit over de produktiefactoren is verdeeld, zal voor iedere situatie anders zijn.

Het is duidelijk waarom in de meeste gevallen het landbouwkundig onderzoek door de overheid moet worden gedaan. Particuliere baten (met uitzondering van groente, fruitzaden en hybride maïs die zijn groei kracht verliest na één cyclus) zijn onvoldoende te realiseren voor de individuele boer om zelf toegepast onderzoek te doen. Samenwerking van

11) N. Akino en Y. Hayami, Efficiency and equity in public research: rice breeding in Japan's economic development, *American Journal of Agricultural Economics*, 1975.

12) P. Flores, R. Evenson en Y. Hayami, *Social returns to rice research in the Philippines: domestic benefits and foreign spillover*, IRR1 Saturday Seminar, 22 mei 1976, Los Baños, Philippines.

13) A. Schmitz en D. Seckler, Mechanized agriculture and social welfare: the case of the tomato harvester, *American Journal of Agricultural Economics*, 1970.

14) H.A. Ayer en G.E. Schuh, Social rates of return and other aspects of agricultural research: the case of cotton research in Sao Paulo, Brazil, *American Journal of Agricultural Economics*, 1972.

particulier met de overheid (contractteelt) blijft natuurlijk wel mogelijk en is financieel aantrekkelijk voor beide partijen.

De relatie tussen internationale en nationale landbouwonderzoekssystemen

De hoge opbrengsten van investeringen in (inter)nationaal landbouwkundig onderzoek worden gewoonlijk als positief bewijsmateriaal gezien. Dat wordt in dit artikel ook niet ontkend. Wel moet men zich afvragen of deze rendementen niet aantonen dat het systeem in zijn geheel gezien erg inefficiënt is en dat overheden van ontwikkelingslanden een slechte allocatiepolitiek t.a.v. schaarse hulpbronnen voeren.

Technologieën worden ontwikkeld op een wijze van een blokkendoosspel. Een onderzoeks-element, zoals een specifieke ziekteresistentie, is een blok; samen met andere blokken wordt een bepaalde variëteit opgebouwd die in een specifieke lokale omstandigheid het beste functioneert. De internationale onderzoekcentra leveren voortdurend nieuwe blokken, zijn ook geheel geoccupeerd met deze primaire toelevering. Het nationale systeem moet steeds nieuwe combinaties van deze bouwelementen uittesten en verspreiden. De door het internationale proefstation geleverde blokken zijn daartoe noodzakelijk, maar niet voldoende. Dat kan bij wijze van noodmaatregel wel eens gebeuren, zoals de auteur in 1969/1970 o.m. observeerde in het toenmalige Oost-Pakistan (nu Bangladesh) waar de nieuwe Filippijnse IRRI rijstvariëteiten direct van het schip op grote schaal onder de boeren werden verspreid zonder lokale adaptatie 15).

Men moet de belangrijkheid van lokale variabiliteit niet onderschatten. Barker en Herdt 16) namen waar dat IRRI rijstvariëteiten het best produceerden in de nabijheid van het internationale proefstation; opbrengsten 200 km verderop in de Filippijnen waren al 1 ton/ha lager (onder overigens zeer gunstige omstandigheden), terwijl dezelfde variëteit buiten het land duidelijk weer minder produceerde.

Waarnemingen van deze auteur en van vele van zijn collega's in het veld geven een beeld van de stiefmoederlijke bedeling van de nationale onderzoekssystemen in ontwikkelingslanden en de vaak treurige staat waarin deze verkeren. Bovenstaande kwantitatieve informatie over opbrengstniveaus en kosten-batenanalyses zijn daarmee in overeenstemming. Steun in een of andere vorm, juist aan deze zwakke nationale onderzoekssystemen, lijkt een efficiënte wijze van ontwikkelingshulp bedrijven, vooral in Afrika waar door het vertrek van vele westerse onderzoekers in de jaren zestig het hiaat nog maar zeer gedeeltelijk is opgevuld; opleiding van lokale mensen tot landbouwkundig onderzoeker zou daarbij centraal moeten staan.

Planning van landbouwkundig onderzoek

Een nationale onderzoekstrategie voor de landbouw zal per ontwikkelingsland moeten zijn gekoppeld aan de doelstellingen voor ontwikkeling. Een strategie gericht op onderzoek van de belangrijkste voedselgewassen, betekent nadruk leggen op de consumenten. In landen met een groot contingent armen, die een aanzienlijk deel van hun totale inkomen aan voedseluitgaven moeten besteden, kan dit type onderzoek een zeer positieve bijdrage leveren de armsten te helpen via lage voedselprijzen en door groei van de werkgelegenheid dank zij uitbreiding van het aanbod van primaire „wage-goods” zoals

granen 17). De producenten profiteren van deze strategie relatief minder; voor kleine boeren zal men vooral vergroting van het geldinkomen moeten verwachten van produkten met grotere prijselasticiteit, nl. handelsgewassen, die zoals vele projecten in de ontwikkelingslanden tonen, zeer wel kleinschalig kunnen worden verbouwd, mits de overheid helpt de hieronder genoemde belemmeringen op te ruimen.

Risico en onzekerheid maken dat de voorspelbaarheid van de effectiviteit van landbouwkundig onderzoek maar betrekkelijk is. Ook kunnen allerlei beperkingen optreden die de effectiviteit per land drastisch reduceren, zoals bijvoorbeeld importpolitiek, prijspolitiek, grondbezitsverhoudingen, in het algemeen ook machtsverhoudingen 18). In bovengenoemde voorbeelden van de tomatenoomstomachine (Californië) en katoen (Brazilië) was mechanisatieverbetering een inherent deel van het onderzoek: het leidde tot een grotere uitstoot van de landarbeid.

Grosso modo kan men het best binnen het kader van een nationaal landbouwsectorplan tot concrete aanbevelingen komen t.a.v. a. toedeling van onderzoekfondsen onder gewas-, vee-, bosbouw- en visserijsystemen; b. de keuze van prioriteiten binnen deze systemen (ook geregionaliseerd) t.a.v. de produktiviteit en c. een selectie van onderzoekdisciplines die de meeste aandacht moeten krijgen.

Ten aanzien van de vraag naar landbouwkundig onderzoek moet worden geconcludeerd dat het marktmechanisme tot deze vraagvoorziening weinig bijdraagt. Baten (zeker in de particuliere sector) komen zelden terecht bij hen die de kosten maken. De landbouwplanner zal zelf de vraag moeten creëren van bepaalde typen onderzoek en niet afwachten tot deze zich aandient. Landbouwkundig onderzoek moet vooruitlopen op verwachte behoeften. Immers, tijdsverschillen tussen onderzoekopzet en -resultaat zijn niet verwaarloosbaar. Ook krijgen bepaalde gewassen, zoals groenten en fruit, uit een oogpunt van voedingswaarde en gezondheid niet hun vanwege hun maatschappelijke waarde juiste prijszetting als gevolg van onbekendheid van de consument in de ontwikkelingslanden met deze waarde. Onze eigen westerse aversie tegen groenten enkele eeuwen geleden komt daarbij in de gedachte.

Ten slotte is er het centrale vraagstuk van de inkomensverdeling, dat vele ontwikkelingslanden in de toekomst toch eens zullen moeten aanvaarden. Nieuwe technologie grijpt daarop in door zowel de relatieve opbrengsten van bezitters der verschillende produktiemiddelen te veranderen alsmede de prijzen van goederen, die in ongelijke proporties door verschillende inkomensklassen worden geconsumeerd. De landbouw(sector)planner zal op deze complexe situatie met haar talloze onbekenden moeten inspelen.

H.A. Luning

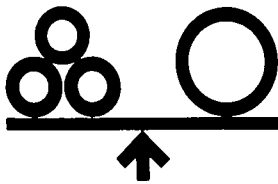
15) Dat was trouwens moeilijk te realiseren. Hoewel de (toen 70 miljoen) Bengalen allen rijsteters zijn, functioneerde het toenmalige nationale rijstproefstation al enkele jaren nauwelijks i.v.m. verplaatsing van de proefterreinen door stadsuitbreiding van Dacca.

16) R. Barker en R.W. Herdt, *Networks, environments and new rice technology for farmers*. International Rice Research Conference, IRRI, Los Baños, april 1976.

17) J.W. Mellor, *The new economics of growth; a strategy for India and the developing world*, 1976. Rijken profiteren relatief minder van lage voedselprijzen. Immers, het voedselpakket neemt een kleiner aandeel van hun totale uitgaven in beslag.

18) T.W. Schultz, Uneven prospects for gains from agricultural research related to economic policy, in: Arndt, Dalrymple en Ruttan (eds.), op. cit., 1977.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Kredietrestrictie

DRS. H. M. J. DUYKER*

Begin van dit jaar deelde De Nederlandsche Bank (DNB) mee, dat ze het instellen van een kredietrestrictie overwoog. De reden hiervoor lag zuiver in het monetaire vlak, aangezien geen sprake was van een actuele of dreigende conjuncturele oververhitting. Toen bleek, dat het in 1976 gesignaleerde hoge monetaire expansietempo in het eerste kwartaal onverminderd aanhield, werd na rijp beraad en in overleg met het bankwezen op 17 mei besloten de kredietrestrictie met terugwerkende kracht vanaf 1 januari 1977 in werking te doen treden. In het hierna volgende zal de huidige maatregel in historisch perspectief worden geplaatst, waarna een indruk zal worden gegeven omtrent de betekenis van de maatregel voor het bankwezen.

Historisch overzicht

In de jaren vijftig had Nederland te kampen met een omvangrijke overliquiditeit van de economie. De liquiditeitsquote 1) varieerde in die jaren tussen de 54% en 40% (zie tabel 1). De in het begin van de jaren vijftig door de toenmalige president van DNB 2) opgestelde monetaire analyse maakte de beheersing van de liquiditeit van de economie tot centrale doelstelling van het monetaire beleid.

De liquiditeit van de economie wordt uitgedrukt in de liquiditeitsquote en wordt bepaald door drie factoren: het financieringsgedrag van de overheid, het betalingsverkeer met het buitenland en het geldscheppende bedrijf van het Nederlandse bankwezen. Op het monetaire beleid van de overheid heeft DNB geen directe greep, evenmin als op het betalingsverkeer met het buitenland, zodat de monetaire politiek van DNB zich met name richt op de beheersing van de liquiditeitscreatie door de geldscheppende instellingen 3).

In de naoorlogse overliquiditeit was het bestaande instrumentarium niet effectief. Discontoverhoging leidde slechts tot tariefverhoging van het bankkrediet en toevloed van deviezen. De openmarktpolitiek had weinig effect omdat de schatkistportefeuille van DNB bestond uit kortlopend papier, dat slechts tijdelijk liquiditeiten kon binden. Daarom werd als middel om de bankliquiditeit te binden het kasreserve-instrument ingezet, dat oorspronkelijk in het leven was geroepen met de motivatie het bankwezen een bijdrage te doen leveren

aan de financiering van de in die tijd sterk toegenomen goud- en deviezenvoorraad (van f. 1,5 mrd. in 1950 tot f. 5 mrd. in 1955) 4).

Tegen het einde van de jaren vijftig steeg de liquiditeitsquote, die gedurende de daarvoor liggende jaren per saldo was gedaald tot 40,6% in 1957, in 1958 in korte tijd tot bijna 45% (tabel 1). De oorzaak daarvan was geheel gelegen in het betalingsverkeer met het buitenland als gevolg van stijgende inkomsten uit de export 5). Uit vrees voor oververhitting van de economie opende DNB in de loop van 1959 het overleg over het invoeren van een kwantitatieve kredietrestrictie, hetwelk in 1960 resulteerde in het tot stand komen van de z.g. „Gedragslijn voor het korte krediet”. Deze regeling impliceert een direct plafond voor de groei van de korte binnenlandse kredietverlening aan de private sector en is met enkele onderbrekingen van kracht geweest tot in 1972. Overschrijding van het plafond leidde slechts tot de verplichting tot het aanhouden bij DNB van een aan de omvang van de overschrijding gerelateerd renteloos deposito, doch niet tot de verplichting de overschrijding ongedaan te maken.

In de jaren zestig nam de naoorlogse overliquiditeit verder af: de liquiditeitsquote daalde in die jaren van 40% naar 35%. In deze periode werd met name in verband met de conjunctureel gespannen situatie vrijwel ononderbroken een restrictief monetair beleid gevoerd. Naast de directe restrictie werd daartoe aanvankelijk nog het kasreserve-instrument gehanteerd. Dat werd echter als verkrampend monetair instrument

aan het eind van de jaren vijftig onbruikbaar en in 1963 werd het dan ook op nul gesteld 6). Sindsdien wordt het nog slechts gebruikt als geldmarktinstrument, om kortstondige fluctuaties in de ruimte op de geldmarkt in de hand te houden. De directe restrictie betrof aanvankelijk alleen de korte kredietverlening aan de private sector. In 1965 werd de regeling uitgebreid met de informele toezegging van de banken dat ze de toename van hun lange activa de toename van hun lange passiva niet zouden laten overtreffen, de zogenaamde „regeling voor het lange bedrijf”. Deze gecombineerde regel omtrent de directe restrictie is sindsdien van kracht geweest.

Gedurende het begin van de jaren zeventig bleef de quote dalen tot een (tot nu toe) minimum van 32,6% in het vierde kwartaal van 1972 (zie tabel 1). Langdurige hantering van een directe restrictie welke uitsluitend werkt met een maximaal toelaatbaar stijgingspercentage, kan leiden tot verstarring van de concurrentieverhouding tussen de banken. In 1972 werd dan ook het overleg geopend om te komen tot een ander type regeling. In de loop van 1973 en 1974 werd over dit zogenaamde „indirecte systeem” overeenstemming bereikt. Deze regeling houdt in 7), dat de

* De auteur is medewerkster van het Economisch Bureau van de AMRO-Bank.

1) Liquiditeitsquote: primaire + secundaire liquiditeiten als percentage van het netto nationaal inkomen tegen marktprijzen. Het beheersen van de quote is in het algemeen van belang voor het beheersen van de inflatie.

2) Dr. M. W. Holtrop, president van DNB in de periode 1946-1967, in het jaarverslag van DNB 1953, blz. 45 e.v.

3) Geldscheppende instellingen: handelsbanken, landbouwkredietinstellingen, effectenkredietinstellingen en girodiensten.

4) Kasreserve: banken verplichten zich een namens DNB vast te stellen percentage van de hun toevertrouwde middelen als renteloos deposito bij de centrale bank aan te houden. Zie: De Nederlandsche Bank, *De instrumenten van de monetaire politiek in Nederland*, februari 1973, blz. 30.

5) Jaarverslag DNB 1960, blz. 21; Jaarverslag DNB 1960, blz. 150 e.v.

6) Jaarverslag DNB 1963, blz. 106 en 147.

7) Jaarverslag DNB 1973, blz. 142 e.v.

betrokken instellingen (de handelsbanken, de landbouwkredietinstellingen, de PCGD en vanaf 1974 ook de spaarbanken), zich verplichten een door DNB vast te stellen variabel percentage (X) van hun binnenlandse korte toevertrouwde gelden aan te houden in de vorm van bepaalde binnenlandse liquide activa en tegenover hun lange binnenlandse toevertrouwde gelden een in principe vast percentage (Y). Het systeem kent in theorie twee fasen: een lichte, waarbij DNB slechts globaal de liquiditeitsquote bewaakt en een zware, waarbij door verhoging van het X-percentage een reële restrictie kan worden bewerkstelligd, waarbij ook een extra renteloze kasreserve over de X-plichtige gelden tot de mogelijkheden behoort. De lichte fase is nog steeds van kracht, maar tot invoering van de zware fase is het nooit gekomen.

In de naoorlogse periode is een restrictief monetair beleid dus meer regel geweest dan uitzondering: aanvankelijk slechts om de overliquiditeit af te romen, later was de motivering vooral gelegen in het conjunctuurverloop. Sinds 1972 vertoont de quote een stijging, welke vooral in 1976 omvangrijk was (zie tabel 1). Het verloop van de hoogte van de quote is de belangrijkste reden, dat DNB in 1976 weer overging tot het invoeren van een kredietrestrictie, want de conjuncturele situatie gaf daar geen aanleiding toe.

Tabel 1. Liquiditeitsquote per ultimo

1950	54,1	1964	37,2
1951	48,9	1965	35,7
1952	52,5	1966	34,8
1953	48,6	1967	35,1
1954	45,8	1968	36,2
1955	45,2	1969	34,8
1956	40,6	1970	34,8
1957	40,6	1971	33,3
1958	44,7	1972	32,7
1959	42,2	1973	35,1
1960	40,8	1974	38,7
1961	40,8	1975	36,8
1962	39,9	1976	40,1
1963	39,2		

Waarom een directe kredietrestrictie?

In 1977 had DNB de keus tussen het invoeren van de zware fase van het indirecte systeem of het instellen van een andere vorm van kredietbeheersing. Bij het indirecte systeem zijn de onderlinge posities van de banken minder sterk gefixeerd dan bij een direct systeem, dat met gelijke maximale stijgingspercentages werkt. Onder het indirecte systeem kan een individuele bank zich additionele kredietverleningsruimte verschaffen door extra middelen aan te trekken.

Het activeren van de zware fase van het indirecte systeem zou dan ook een grote vraag naar middelen genereren, hetgeen een rente-opdrijvende invloed zou hebben. Daardoor zou de kans op toestrooming van liquiditeiten uit het buitenland toenemen, hetgeen bij realisatie het

effect van de restrictie teniet zou doen. Bovendien is het ongewenst met het oog op de regulering van de positie van de gulden in de slang, het rente-instrument uit handen te geven. Vandaar dat DNB niet heeft gekozen voor een zuiver indirecte restrictie.

Doel en inhoud van de regeling

In het jaarverslag over 1976/8) stelt de president dat de liquiditeitsquote te snel te sterk was gestegen (tabel 1). De liquiditeitscreatie was voornamelijk afkomstig van de private sector en de geldscheppende instellingen (tabel 2). De president stelt verder, dat de oorzaak van de explosieve stijging in 1976 waarschijnlijk vooral moet worden gezocht in de sterke groei van de kredietverlening op woninghypotheken. Bij beperking van de groei van de liquiditeiten wordt gestreefd naar een terugbrengen van de quote met gemiddeld één punt per jaar in de periode 1977-1980.

Tabel 2. Liquiditeitscreatie (f. mrd.)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Overheid	0,6	-0,4	-3,4	-1,4	-1,1	2,2	2,6
Private sector en geldscheppende instellingen	1,4	1,3	5,7	9,8	9,8	-1,7	13,5
Buitenland	1,7	2,7	3,2	2,4	3,3	3,9	0,5
Statistisch verschil	0,1	-0,5	-0,6	-0,5	-0,5	-0,5	-0,1
Totaal	3,8	3,1	4,9	10,3	11,5	3,9	16,5

Onderstaand wordt de inhoud van de regeling in kort bestek weergegeven. De groei t.o.v. de stand in de basisperiode (4e kwartaal 1976) van de korte kredietverlening en de lange uitzettingen aan de binnenlandse private sector, dient, voor zover niet gefinancierd met kapitaalmarkt middelen (de z.g. „doorschuifmogelijkheid”), in 1977 beperkt te blijven tot 12,5%. De aan de restrictie onderworpen instellingen zijn: de handelsbanken, de landbouwkredietinstellingen, de overheidsgeldinstellingen en de algemene spaarbanken. De „doorschuifmogelijkheid” betreft de volgende passiva: het kapitaal, de reserves en achtergestelde leningen, alsmede obligatieleningen en onderhandse leningen met een gemiddelde oorspronkelijke looptijd van langer dan 5 jaar. Bij overschrijding van de norm door de collectiviteit, moet de bank die in overschrijding is een renteloos deposito aanhouden ter omvang van in het algemeen 50% van de overschrijding. Bovendien moet zij zorgen dat de overschrijding zo snel mogelijk verdwijnt. De regeling is flexibeler dan de oude directe restrictie door de aanwezigheid van de „doorschuifmogelijkheid”; zij is echter wel directer dan het zuiver indirecte systeem. Men zou derhalve kunnen spreken van een gemengd systeem.

Betekenis van de restrictie voor het bankwezen

Uit het bovenstaande blijkt, dat de hypotheekbanken en de levensverzekeringsmaatschappijen formeel niet onder de restrictie vallen. Omdat de welgerestricteerde instellingen geleidelijk een niet onaanzienlijk deel van de hypotheekverlening voor hun rekening zijn gaan nemen, heeft de kredietrestrictie bij de verstrekking van woninghypotheken tot gevolg gehad, dat het expansietempo in deze sector na mei 1977, toen de regeling van kracht werd, afnam. Bij de niet onder de restrictie vallende instellingen valt een handhaving van het groeitempo ook na mei 1977 te constateren, zodat de markt aandelen in de hypotheekverlening in de loop van dit jaar ten gunste van de niet-gerestricteerde instellingen zijn verschoven. Een tweede gevolg van de restrictie, en dan met name van de „doorschuifmogelijkheid” is, dat de banken hebben getracht ruimte te scheppen voor kredietverlening door het aantrekken van lange middelen. Bij de totaliteit van de geldscheppende instellingen heeft dat tot nu toe in 1977 geleid tot een bijna

driemaal zo groot beroep op de openbare markt als in 1976. Ook op de onderhandse markt was dit het geval.

Dit zeer omvangrijke beroep, samen met een geringe kredietvraag van de kant van het bedrijfsleven ten gevolge van de aarzelende conjunctuur in dit jaar, hebben ervoor gezorgd, dat het bankwezen tot nog toe ruimschoots onder de norm is gebleven. Het is echter vooralsnog onzeker of de liquiditeitsquote met het geringste punt is gedaald, aangezien men in het begin van 1977 is uitgegaan van een verwachte groei van het netto nationaal inkomen (NNI) met 10%, terwijl inmiddels de verwachtingen neerwaarts moesten worden bijgesteld. Dit betekent, dat als de liquiditeitsmassa het niveau zou bereiken dat bij een veronderstelde groei van het NNI van 10% zou leiden tot een liquiditeitsquote van 39% per ultimo 1977, dit bij een mindere groei van het NNI, met bijv. 9%, zou leiden tot een quote van 39,4%. Gebleken is echter 9), dat de liquiditeitsquote zich in 1977 aanvankelijk in positieve richting heeft ontwikkeld, waarna in het tweede kwartaal een daling

8) Jaarverslag DNB 1976, blz. 20 e.v.

9) Kwartaalbericht DNB, 1977 II, blz. 24.

Commissie tracht de Economische en Monetaire Unie nieuw leven in te blazen

DRS. E. A. MANGÉ

Het Wernerplan om in drie fasen tegen 1980 een Economische en Monetaire Unie (EMU) te vestigen, werd in 1972-73 noodgedwongen verlaten.

Uit tal van aanbevelingen, mededelingen, richtlijnen en andere geschriften van de communautaire instanties blijkt weliswaar dat de EMU-gedachte nooit definitief werd begraven, maar wel dat deze a.h.w. werd weggepromoveerd tot een vaag utopische doelstelling. Zoals maximale welvaart voor alle bevolkingsleden of een meer rechtvaardige inkomensverdeling: men weet wel min of meer waar men naar toe wil, maar niet hoe er te geraken (of men wil het niet weten).

Met de installatie van de nieuwe Commissie werden de verwachtingen nieuw leven ingeblazen: voorzitter Jenkins staat immers bekend als een uitgesproken voorstander van de EMU. De resultaten bleven niet uit: begin november jl. verstrekke de Commissie een mededeling betreffende de *Vooruitzichten inzake de economische en monetaire Unie* aan de regeringsleiders, met het oog op de Europese Raad (zoals de topconferenties thans worden genoemd) van 5 en 6 december. Dit document kwam evenwel niet als een donderslag bij heldere hemel. Immers, bij de viering van 20 jaar Verdrag van Rome hadden de regeringsleiders de hoop uitgesproken dat de EMU opnieuw van de grond kwam. Het conclaaf van La Roche (Belgische Ardennen) van de Commissie op 17 en 18 september 1977 was hier dan ook grotendeels aan gewijd. Achteraf deden evenwel geruchten de ronde

dat fundamentele tegenstellingen tot uiting waren gekomen tussen enerzijds Jenkins en anderzijds vice-voorzitter Ortoli, die binnen zijn bevoegdheden belast was met het voorbereiden van een tekst.

Deze geruchten werden bewaarheid. Eind oktober hield Jenkins aan de Europese Universiteit te Florence een opmerkelijke redevoering over monetaire integratie in de EG. Na een analyse van de oorzaken van het falen van het Wernerplan en van de noodzaak van monetaire integratie tussen de lidstaten, zette hij zijn visie op een monetaire unie uiteen: naast het creëren van een gemeenschappelijke munt zou deze ook betekenen dat zowel het rente-, krediet- en wisselkoersbeleid als het internationaal financieel beleid onder EG-bevoegdheid zou komen. Verder legde hij er de nadruk op dat het monetair integratieproces slechts opnieuw op gang kan worden gebracht door een of andere spectaculaire actie: een kwalitatieve sprong voorwaarts zou zowel tastbare resultaten opleveren als een gunstig politiek en psychologisch klimaat scheppen voor een verdere ontwikkeling. Kort daarna werd de Commissie-mededeling gepubliceerd, die niet alleen duidelijk het stempel van Ortoli draagt, maar ook de meer radicale voorstellen van Jenkins terzijde laat.

We zullen in het navolgende dit toch in elk geval belangrijke Commissiedocument in detail bespreken, zij het dan vanuit de optiek van de Florence-speech.

is gerealiseerd, die de stijging van het eerste kwartaal vrijwel ongedaan heeft gemaakt. Voor de tweede helft van 1977 mag worden verwacht dat deze daling zich heeft voortgezet, aangezien de liquiditeitsmassa tot september reeds een sterk afnemend groeitempo vertoont.

Het feit, dat het bankwezen tot nu toe ruimschoots onder de norm is gebleven, de onzekerheid omtrent het uit-

eindelijke verloop van de quote m.n. in de tweede helft van 1977, en de conjuncturele onberekenbaarheden, zullen vermoedelijk een rol hebben gespeeld bij het op 19 december genomen besluit de restrictie in het eerste kwartaal van 1978 te handhaven. Daarna zal overleg worden gevoerd over het al dan niet voortzetten daarvan.

H. M. J. Duyker

Waarom en hoe?

Een eerste argument pro vindt de Commissie in de sinds 1973 uiteenlopende economische ontwikkeling tussen de lidstaten. Vooral op het vlak van concurrentievermogen, economische groei en inflatietempo blijken de divergenties steeds groter te worden. Voor de Gemeenschap zijn de gevolgen ernstig: stagnatie van het integratieproces, een vernietigende druk op de douane-unie ingevolge toenemende protectionistische tendensen, verstoring van het communautair beleid, in het bijzonder het landbouwbeleid, aanzienlijke financiële verspillingen, het vrijwel onmogelijk worden nog tot een werkelijke coördinatie van het economisch beleid van de lidstaten te komen en de verdeling van de EG in monetaire zones waartussen het steeds moeilijker wordt een brug te slaan.

De Commissie wijst er terecht op dat de oorzaken van deze ontwikkeling niet alleen moeten worden gezocht bij externe factoren (oliecrisis, ineenstorting van het internationale monetaire systeem), noch uitsluitend bij economische factoren, maar ook bij het falen van de lidstaten te begrijpen dat gezien de aard en samenhang van de problemen, juist een verdere integratie noodzakelijk is. In plaats van te geloven in de mogelijkheden van een gemeenschappelijke actie zoeken de lidstaten integendeel hun heil in een beleid dat geen rekening houdt met het bestaan van de Gemeenschap en met de belangen en doelstellingen in de partnerlanden. Niet alleen komen de EG-realisaties hierdoor in het gedrang, maar bovendien leidt dit tot een steeds verder uit elkaar drijven.

Verder benadrukt de Commissie dat ingeval geen belangrijke stappen in de richting van een EMU gezet worden, de toetreding van Spanje, Portugal en Griekenland zal worden vertraagd en deze tot een aanzienlijke verzwakking van de Gemeenschap zal leiden. Terecht heeft Jenkins in dit verband gewezen op het gevaar van een degradatie van de EG tot een vrijhandelszone. Anderzijds kunnen we ons niet aan de

indruk onttrekken dat deze ontwikkeling bepaalde lidstaten niet onwelgevallig zou zijn.

Ten slotte wijst de Commissie op de voortrekkersrol die de EMU zou kunnen vervullen in het tot stand komen van een nieuwe internationale monetaire orde.

Andere, eveneens geldige argumenten zouden naar voren kunnen worden gebracht, maar o.i. heeft de Commissie zich willen beperken tot de meest „neutrale”, ten einde geen nodeloze polemieken uit te lokken. Immers, niet zozeer de vraag *waarom* er een EMU moet komen is essentieel, aangezien vrijwel iedereen het daarover eens is, maar vooral *hoe* die er kan komen. De Commissie stelt vast dat in het verleden twee soorten stappen werden ondernomen:

- een graduele verbetering van de coördinatie van het economisch beleid van de lidstaten, toenemende marktintegratie en een geleidelijke uitbouw van het gemeenschappelijk beleid;
- een versnelling van het integratieproces door het overhevelen van een gedeelte van het economische en monetaire beleid van het nationale naar het Gemeenschapsniveau.

Voorgesteld wordt om thans te werken met een combinatie van beide methoden, gezien hun complementair karakter: een graduele benadering kan onmiddellijk gebeuren, maar heeft slechts betekenis indien dit plaatsvindt in een kader waarin de doelstellingen duidelijk zijn vastgelegd, terwijl de tweede methode eerder een middellange-termijnbenadering is. Meer bepaald wenst de Commissie dat er een *vielfjarenplan* komt, met specifieke jaarlijkse doelstellingen. Op het einde van ieder jaar zou de Europese Raad evalueren wat verwezenlijkt was en de plannen voor de resterende jaren toetsen aan de globale doelstellingen. Het voordeel van deze benadering is dat niet alleen een grote flexibiliteit wordt ingebouwd, maar ook dat zij een continu politiek overleg op het hoogste niveau vereist, hetgeen de Commissie een waarborg vindt voor de uitvoering van het programma.

Het Commissiedocument, dat duidelijk het stempel van Ortoli draagt, wijst dus weliswaar op de combinatiemogelijkheden van de twee benaderingen, maar erkent tevens dat er *verschillende* methoden zijn. Jenkins daarentegen is

van mening dat „the idea of an anti-thesis between gradual evolution and dramatic advance is misconceived. Evolution is a process which once begun goes both gradually and in jumps. The process has to be seen as one”. Hij is van mening dat, op grond van een globale en onherroepelijke politieke keuze, het proces op gang kan komen door een kwalitatieve sprong voorwaarts en dat hiervoor een onmiddellijke en spectaculaire actie vereist is. Wel heeft hij nagelaten deze stap te concretiseren, waarschijnlijk niet bij gebrek aan ideeën maar om te vermijden dat het thans lanceren van een specifiek project een zodanige polemiek zou uitlokken dat het debat over het principe zou worden verstikt. Daartegenover staat de Commissie-opvatting zich in iedere periode te beperken tot verwezenlijking van het politiek haalbare.

**Deze rubriek wordt verzorgd
door het Europa Instituut
van de Rijksuniversiteit Leiden**

Niet alleen geraken hierdoor de uiteindelijke doelstellingen in de mist, maar bovendien wijzen de jongste ervaringen uit dat — spijtig genoeg — het politiek haalbare thans vrijwel nihil is en dat niet kan worden verwacht dat in de nabije toekomst hierin verbetering zal komen. Bovendien, uit het actieprogramma blijkt dat de Commissie vooral de graduele benadering benadrukt, hoewel ze elders in het document erkent dat in tegenstelling tot discontinue en spectaculaire acties een dergelijk beleid meer risico's van mislukking, vertraging en immobiliteit inhoudt.

Actieprogramma

De graduele benadering, die de Commissie in het kader van een vijfjarenplan voorstelt, steunt op drie hoofdlijnen: economische convergentie tussen de lidstaten, structurele en sociale veranderingen en verdere marktintegratie.

Convergentie

Economische toenadering tussen de lidstaten kan volgens de Commissie slechts plaatsvinden door een versteviging van de coördinatie van het conjunc-

tuurbeleid, door in alle lidstaten prioriteit aan prijsstabilisatie te geven en door een grotere samenhang tussen de Europese valuta's te realiseren. Het slangakkoord dient een essentiële rol te spelen, maar het moet een meer flexibel instrument worden, zodat ook de niet-toegetreten lidstaten aansluiting zouden kunnen krijgen. In dit verband moet evenwel worden opgemerkt dat de vroegere voorstellen hieromtrent (het z.g. Duisenberg-plan) door de Europese Raad reeds werden verworpen. Verder neemt de Commissie zich voor de voordelen van het invoeren van een parallelle Europese munt te bestuderen. Dit plan, een gemeenschappelijke en waardevaste Europese munt naast de nationale munten in omloop te brengen, werd in 1975 door 9 economen gelanceerd¹⁾. Gewezen wordt op de mogelijkheden de Europese rekeneenheid geleidelijk ook buiten de gemeenschapsfinanciën te gebruiken en zowel de financiële middelen als bevoegdheden van het Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking te versterken. Met andere woorden, de Commissie heeft zich niet gewaagd aan voorstellen omtrent de bijvoorbeeld door Jenkins gewenste invoering van één Europese munt, noch omtrent de pooling van een deel van de monetaire reserves van de lidstaten. Essentieel acht de Commissie ook een uitbreiding van de financiële middelen van de Gemeenschap, ten einde door een communautair regionaal, sociaal, industrieel en energiebeleid de regionale onevenwichten te kunnen reduceren. In dit verband wordt de Raad verzocht een nieuw financieel instrument in het leven te roepen: de mogelijkheid dat de Gemeenschap leningen zou kunnen opnemen, ten einde belangrijke investeringsprojecten van gemeenschappelijk belang te kunnen financieren.

Marktintegratie

De Commissie wenst dat in de komende vijf jaren de Europese markt zodanig het karakter van een binnenlandse markt krijgt als nodig is voor de verwezenlijking van de EMU. Dit betekent

1) All Saint's Day Manifesto for European Monetary Union, *The Economist*, 1 november 1975. Zie in dit verband ook de artikelen van Rijnvos en Kortweg in *ESB*, respectievelijk van 26 november 1975 en 25 februari 1976.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

niet een totale integratie; wel dat alle hindernissen die het vrij verkeer van goederen en personen belemmeren en die additionele kosten voor het bedrijfsleven meebrengen, moeten worden weggewerkt. In de eerste plaats moet hiervoor belangrijke vooruitgang worden gemaakt met de belastingharmonisatie. Meer bepaald wordt voorgesteld de procedure t.a.v. de reeds ingediende voorstellen (bijv. accijnsrechten) te versnellen en verdere BTW-richtlijnen te formuleren. Andere belangwekkende voorstellen betreffen een vereenvoudiging en harmonisatie van de douanewetgeving, de creatie van een gemeenschappelijke markt voor financiële diensten, de geleidelijke eliminatie van de monetaire compenserende bedragen en het wegwerken van de laatste hinderpalen inzake een vrij vestigingsrecht.

Structurele en sociale veranderingen

Vastgesteld wordt dat alle lidstaten streven naar behoud van hun concurrentievermogen, uitbreiding en heroriëntatie van de kapitaalvoorraad en onafhankelijkheid op energiebeleid. Dit vereist een communautaire interventie, niet alleen ingevolge het gemeenschappelijk karakter van de doelstellingen, maar ook omdat in het licht van de sombere vooruitzichten inzake econo-

mische groei en werkloosheidsontwikkeling en van de verschuivingen in de internationale arbeidsverdeling dit de enige waarborg is voor hun verwezenlijking. Nadruk wordt gelegd op een globale strategie om de noodzakelijke sectorale veranderingen tot stand te brengen. Hiervoor is in eerste instantie vereist dat de Europese marktstructuren diepgaand worden bestudeerd. Verder, dat de financiële Gemeenschapsmiddelen bij voorrang zouden worden bestemd voor enerzijds de herstructurering van Europese industrietakken die in crisis verkeren (ijzer en staal, textiel en scheepswerven) en anderzijds de ontwikkeling van groeisectoren (energie, telecomunicaties, informatica, elektronica en aëronautica). Essentieel acht de Commissie dat zo spoedig mogelijk een communautair energiebeleid tot stand komt, gericht op het verminderen van de buitenlandse afhankelijkheid en dat een programma van infrastructuurprojecten van Europees belang wordt opgezet. Een dergelijk programma is niet alleen een instrument om tot een verdere marktintegratie te komen, maar ook van het conjunctuurbeleid.

Ten slotte wijst de Commissie erop dat het industrieel beleid noodzakelijk vergezeld moet gaan van een communautair sociaal beleid, dat steun verleent aan het streven van de lidstaten

naar nieuwe werkgelegenheid in industrietakken met toekomstmogelijkheden, naar aanpassing van de structuur van de arbeidsmarkt aan de gewijzigde economische situatie en naar het verminderen van de problemen van jonge en vrouwelijke werknemers.

Reacties

Hoewel de mededeling tot de regeringsleiders is gericht, achtte de Commissie het wenselijk deze eerst aan de ministers van Financiën voor te leggen. Over het algemeen waren de reacties op de raadzitting van 21 november jl. vrij gunstig, zij het enigszins lauw. Alleen Duitsland sprak een expliciete afwijzing uit, in de zin dat het geen stelling wilde innemen vooraleer het document grondig onderzocht zou zijn door verschillende technische instanties en door de monetaire autoriteiten in iedere lidstaat. Door dit principieel terugsturen werd de mededeling als het ware besmet vooraleer zij haar werkelijke bestemming had bereikt. Terecht verklaarde Simonet dat de Commissie een vergissing had gemaakt door het document vooraf aan de ministerraad voor te leggen.

Op de Europese Raad poogde Jenkins te redden wat er te redden viel, alsook steun te vinden voor een aantal van zijn ideeën die in de mededeling

Rijksuniversiteit Utrecht

De RIJKSUNIVERSITEIT te UTRECHT vraagt ten behoeve van de vakgroep ECONOMIE van de FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID een

Wetenschappelijk medewerk(st)er

De werkzaamheden zullen

- voor 75% bestaan uit het geven van werkgroeponderwijs in de macro-economie aan studenten in de kandidaatsfase van de juridische studie en
- voor 25% uit het doen van onderzoek.

Voor de vervulling van de vacature wordt in de eerste plaats gedacht aan een econometist(e), doch sollicitanten met een andere vooropleiding worden eveneens uitgenodigd te reageren.

Belangstelling voor didactiek van de economische wetenschappen wordt op prijs gesteld.

De aanstelling draagt een tijdelijk karakter en is in beginsel beperkt tot 1 september 1979.

Schriftelijke sollicitaties binnen twee weken te richten aan de voorzitter van de vakgroep economie Prof. dr. C. K. F. Nieuwenburg, Economisch Instituut, Boothstraat 1c, Utrecht.

Inlichtingen kunnen desgewenst worden verkregen bij de secretaris van de sollicitatiecommissie Drs. J. J. Siegers, tel. 030-310313 (thuis: 02159-14578).

Salaris volgens rijksregeling.

niet aan bod kwam. België, Denemarken, Ierland en Italië vielen hem bij en aanvaardden o.m. de noodzaak van een „initiatief van historische dimensie” om uit de huidige impasse te raken. Bij de andere lidstaten kreeg hij evenwel geen steun, zonder dat de voorstellen expliciet werden afgewezen. Achteraf verklaarde een lid van de Duitse afvaardiging in dit verband dat „since the plan has already been massacred inside the Commission, we can afford to be polite” 2). Besloten werd dat de ministers van Financiën verder zouden ijveren de coördinatie van het economisch beleid te bevorderen en dat de EMU-mededeling verder zou worden onderzocht. Aan de Commissie werd evenwel geen mandaat gegeven de plannen concreet uit te werken.

Wel gaven de regeringsleiders hun beginselakkoord over de gemeenschapslening, zij het voor een beperkt bedrag (1 mln. rekeneenheden, op te nemen in schijven) en op voorwaarde dat de Commissie concrete voorstellen ter zake uitwerkt (die, door de ministers van Financiën moeten worden goedgekeurd). Bovendien zal de lening niet worden beheerd door de Commissie, zoals door Ortoli was gewenst, maar alleen uitgeschreven: de middelen worden doorgespeeld naar de Europese Investeringsbank.

Op 6 december jl. werd o.i. de EMU, zonder tranen en treurzangen, zodanig diep begraven, dat het weinig waarschijnlijk is deze de komende jaren nog terug te zien. Zo stelde bijvoorbeeld Schmidt dat er parallel aan een monetaire eenmaking ook een politieke eenmaking moet komen. Vanuit hun huidige bankiersrol zijn de Duitsers het dus niet eens met een verdere overdracht van geldmiddelen zonder dat ze, door een overdracht van politieke macht, de aanwending kunnen controleren. Frankrijk en Groot-Brittannië zijn echter weinig bereid een gedeelte van hun soevereiniteit naar een Gemeenschap onder de leiding van Duitsland over te dragen. Bovendien beoordeelde de Britse delegatie de economische voorwaarden voor een munteenmaking momenteel verre van gunstig. Callaghan kante zich trouwens tegen een verdere economische en monetaire integratie vooraleer de toetredingsonderhandelingen met Spanje, Griekenland en Portugal afgesloten zijn. Blijkbaar is hij zijn pleidooi voor een Europese munt, dat hij tien jaar geleden in *Le Monde* publiceerde, volledig vergeten.

Trouwens, de jongste Europese Raad was in zijn geheel genomen een mislukking, ondanks de verklaringen van de breed glimlachende regeringsleiders. Naast de principeverklaring over de

gemeenschapslening werd slechts een akkoord op twee punten bereikt: de omvang en verdeling van de EFRO-middelen voor de komende drie jaren en een compromis over het gebruik van de rekeneenheden in het begrotingsjaar 1978 (waardoor de Europese begroting voor het eerst een tekort zal vertonen) 3). De wezenlijke problematiek inzake verdere integratie, munteenmaking, uitbreiding van de Gemeenschap en directe Europese verkiezingen leverde geen eensgezinde verklaringen op. De Europese Raad degradeert meer en meer tot een gezellig kouten bij de open haard over dossiers, die even efficiënt, zo niet beter door de communautaire instellingen die ervoor in het leven werden geroepen (Commissie, parlement en ministerraad) kunnen worden behandeld. Meer en meer blijken de regeringsleiders zich te buigen over „kleine” dossiers: dat is ook een middel om de werkelijke hangijzers uit de weg te gaan. Een alibi om niet meer vooruit te hoeven gaan?

E. A. Mangé

2) *The Economist*, 10 december 1977, blz. 51.
3) We zullen hierop nader ingaan bij de behandeling van de Europese Begroting voor 1978.

Vacatures

Functie:	Bij:	Blz.:	Functie:	Bij:	Blz.:
<i>ESB van 7 december</i>			<i>afdeling sectorstructuur (mnl./vrl.)</i>		
Academici (economen en juristen) (mnl./vrl.)	Ministerie van Financiën t.b.v. de Inspectie der Rijksfinanciën	1218	Econoom (mnl./vrl.)	Ministerie van Financiën, Directie Algemene Financiële en Economische Politiek	1260
Staffunctionaris financiële zaken	Ultra-Centrifuge Nederland N.V. Den Haag	1231	Wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.)	Centraal Bureau voor de Statistiek	1260
Bedrijfseconomisch deskundige	Provinciale Waterstaat Overijssel	1232	Bedrijfseconoom (in het bijzonder belast met vraagstukken voor het midden- en kleinbedrijf)	Erasmus Universiteit Rotterdam	II
Academici (m./v.) voor het Bureau Concern Relaties	Amro Bank Amsterdam	II	Plv. gewestelijk hoofd loontechnische dienst	Ministerie van Sociale Zaken	III
Bedrijfseconoom	Ago verzekeringen Amsterdam	III	<i>ESB van 21 december</i>		
Bedrijfseconomische en Comptabele Zaken	Research-instituut voor Bedrijfs-wetenschappen	IV	Hoofd onderafdeling exploitatie (mnl./vrl.)	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds	1279
Econoom (docent regionale industriële ontwikkeling van ontwikkelingslanden (Engels))			Ervaren tot zeer ervaren economisch onderzoeker (m/v)	Gemeente Rotterdam afd. Economische Zaken	II
<i>ESB van 14 december</i>			Lector in de administratieve organisatie	TH Twente afd. Bedrijfskunde	III
Wetenschappelijk (hoofd-) medewerk(st)er (Onderwijs- en onderzoek-taken op het gebied van de Leer der Openbare Financiën)	Rijksuniversiteit Leiden Vakgroep belastingrechtelijke vakken	1252	Economen (mnl./vrl.) (Ontwikkeling van handel en industrie, compatibiliteit en internationale economische aan-gelegenheden)	Ministerie van Landbouw en Visserij	III
Economen met belangstelling voor beleggingsanalyse	AMRO Bank, Amsterdam	1259	Voorlichtingsfunctionaris interactief computer-systeem (academicus (m/v))	Centrale Rabobank Zeist	IV
Hoofd van de hoofd-	Centraal Planbureau	1260			

Boeken nieuws

G. Bombach e.a. (red.): *Der Keynesianismus I. Theorie und Praxis keynesianer Wirtschaftspolitik; Entwicklung und Stand der Diskussion.* Springer-Verlag, Berlijn, Heidelberg, New York, 1976, 296 blz., DM 38.

Het boek bevat drie bijdragen, waarin de pre-keynesiaanse discussie over werkgelegenheidsprogramma's in Duitsland, de ontwikkeling van de economische theorie en van het economisch beleid sinds Keynes worden behandeld. De redacteurs zijn van plan elk der onderwerpen in de volgende drie delen verder te laten uitdiepen.

In de eerste bijdragen bespreekt A. Korsch de werkgelegenheidsprogramma's ten tijde van de Weimar-republiek. Hij geeft daarbij aan, dat er belangrijk theoretisch werk is verricht ter onderbouwing van de voorgestelde maatregelen. Voorts staat hij stil bij het financieringsvraagstuk, dat nogal moeilijk was, omdat in Duitsland grote angst voor inflatie bestond, die zou zijn te verklaren uit de bittere ervaringen van 1923.

Ondanks ingenieuze voorstellen op het gebied van de financiering was het kabinet Brüning toch niet bereid tot een actieve overheidspolitiek over te gaan. Daarbij was van betekenis de buitenlandse invloed, die groot kon zijn, omdat het kabinet mikte op de beëindiging van de vergoedingen voor oorlogsschade. Daar dit niet onmiddellijk gebeurde, voerde het overheidsbeleid tot een verscherping van de crisis. Ronduit tragisch was de ontknoping, waarin de opstellers van de plannen om de werkgelegenheid op een actieve wijze te bevorderen, hun ideeën zagen uitgevoerd door een regime, dat zij juist hadden willen voorkomen.

De studie van Korsch lijkt mij van groot belang, omdat nog weinig historisch onderzoek over deze periode is gepubliceerd. Zij is instructief in die zin, dat duidelijk wordt onder welke omstandigheden de NSDAP de kans kreeg definitief door te breken. Bovendien wordt een antwoord verkregen op de vraag waarom de economische politiek van het Hitler-bewind, waarvoor in brede lagen van de bevolking

nog veel waardering bestaat, zo snel tot stand kon worden gebracht.

De betekenis van Keynes in de huidige economische theorie wordt besproken door O. Landmann. Hij geeft een duidelijke uiteenzetting van de IS-LM analyse, die wordt afgesloten met het probleem welke grenzen aan de evenwichtstheorie zouden moeten worden gesteld. Daarmee ontstaat een overgang voor een bespreking van het werk van Leyonhufvud, die de mogelijk optredende cumulatieve ontwikkelingen in een geldgebruikend marktsysteem na een exogene schok verklaart uit informatieproblemen bij de deelnemers aan het economisch proces. Het zou niet vanzelfsprekend zijn, dat het systeem „automatisch” een nieuw evenwicht zou bereiken, waarbij geen onvrijwillige werkloosheid zou bestaan. Daarom zou de onderzoeker in de zogenaamde „disequilibrium theory” na moeten gaan welke bewegingen in het economisch leven zouden optreden, indien het netwerk van markten uit balans is geraakt. De verklaring van deze onevenwichtigheden leidt bij Leyonhufvud tot een mogelijke overbrugging van de kloof, die macro- en micro-economie gescheiden houdt.

Landmann legt daarna uit, dat monetaristen zoals Friedman anders denken over onevenwichtigheden, daar wordt uitgegaan van de „permanente-inkomshypothese” op grond waarvan de consumptiefunctie weinig ruimte biedt voor de werking van de multiplier. „In Umrissen skizziert” komt daarbij de monetaire theorie van het nationale inkomen over het tapijt. Het overzicht van Landmann kan worden beschouwd als een inleiding tot de fundamentele discussies, die in de macro-economie worden gevoerd. Er is daarbij weinig aandacht voor technische problemen en het overzicht is verre van volledig. Het betoog is echter wel interessant, vooral omdat wordt

geprobeerd iets weer te geven van de inhoudelijke verschillen van visies op de werking van het marktsysteem.

H.-P. Spahn bespreekt ten slotte de ontwikkelingen in de economische politiek van het zogenaamde „gemengd” economisch stelsel, waarbij de meeste aandacht op de bondsrepubliek Duitsland wordt gericht. De auteur beschrijft enigszins ongeïnspireerd de vraagstukken van de jaren vijftig en zestig. Zijn betoog wordt echter uitermate interessant, wanneer hij belandt bij de stagflatieproblematiek van de jaren zeventig. Hij constateert dan, dat de theoretici en beleidsvoerders gedesillusionéerd zijn geraakt en dat een streven is opgekomen het economisch leven meer aan zich zelf over te laten, daar het „übersteuert” zou geraken bij keynesiaans beleid. Spahn sluit zich aan bij de monetaristische visie, dat globale beïnvloeding van de koopkrachtige vraag averechts zou uitwerken. In dat verband zet hij uiteen hoe de stop-go policies van de keynesianen de flexibiliteit van het marktsysteem zouden hebben aangetaast. Echter, in tegenstelling tot de monetaristen zijn volgens hem ook andere krachten in het geding, die voortvloeien uit technologische ontwikkelingen en maatschappelijke processen. Het sturen van de economische activiteiten door middel van de geldhoeveelheid ziet de auteur daardoor veel minder simplistisch dan de door hem besproken monetaristen. In verband daarmee brengt hij heel zinnige kritiek uit op de Duitse poging van een „konzertierten Aktion”, waarbij wordt uitgegaan van een constante-geldgroeiregel.

In navolging van Habermas poogt de auteur aannemelijk te maken, dat de aandacht niet uitsluitend mag worden gericht op een economische crisis. Er zouden zeker in de huidige geïndustrialiseerde maatschappijen terugkoppelingen bestaan naar andere levensgebieden, zodat een dergelijke crisis niet geïsoleerd zou mogen worden bekeken. De stuurmogelijkheden van het beleid zouden dan te begrensd blijven, hetgeen zou leiden tot overbelasting.

Het stuk van Spahn vind ik van grote waarde voor de studie van het gemengd economisch stelsel, omdat het een poging inhoudt iets te zeggen over de orde-implicaties van de huidige monetaristische beleidsvoorstellen. Het betoog is boeiend, soms wat verward; zeer uiteenlopende figuren, zoals Hayek, Joan Robinson, Mandel, Friedman en Habermas gaan af en aan. Wie zich wil verdiepen in de verwijten meest uit politieke hoek, dat economische deskundigen zich te eenzijdig aspectwetenschappelijk opstellen, vindt hier geen panklare antwoorden, maar wel voldoende aanzetpunten om verder te denken.

adverteer in ESB

P. H. Admiraal

Nummer drie uit de serie „Burger en belastingen” presenteert twee onderwerpen:

- a. de relatie tussen kindertal enerzijds en woonomstandigheden, werk van man en vrouw, inkomen en culturele achtergronden anderzijds;
- b. de mening van de ondervraagden over de invloed van een geldelijke tegemoetkoming op de gezinsvorming.

In het eerste hoofdstuk worden bepaalde veronderstelde verbanden ge-

formuleerd, die worden getoetst aan de uitkomsten van de enquête.

Wisselwerking tussen kindertal en woon- en werkomstandigheden

Vermeldenswaard is dat *zelfstandigen* gemiddeld grotere gezinnen hebben dan niet-zelfstandigen. Gezinnen waar man en vrouw *beiden buitenshuis* werken zijn kleiner dan gezinnen met de gebruikelijke rolverdeling. Het kindertal loopt op met het *inkomen van de man*.

Meningen over invloed kinderbijslag en -aftrek op gezinsvorming

Het naar mijn smaak meest interessante hoofdstuk wordt gevormd door de mening over bovenvermeld onderwerp. Tot mijn verbazing en ergernis werd alleen naar de mening van de buitenshuis werkende geïnformeerd. De auteurs motiveren deze beperking niet. Het beperken van het aantal ondervraagden betekent dat:

1. de steekproef slechts 470 ondervraagden telt;
2. niet is geïnformeerd naar de mening

*Stenfert Kroese
Uitgevers*

Recent verschenen publikaties:

Economische theorie en economische politiek in discussie

Prof. Dr. W. Driehuis (red.)

368 pag., ing. f 39,50

Deze bundel bevat overzichtsartikelen van onder meer methodologie, macro-economie, theorie van de inkomensverdeling, monetaire theorie, theorie van de organisatie van de markteconomie en de wiskundige economie. Kenmerkend is dat een grote hoeveelheid literatuur op een gemakkelijk toegankelijke wijze wordt geanalyseerd.

Alle bijdragen werden eerder voorgedragen als rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar door de economen Van den Doel, Driehuis, Halberstadt, De Jong, Klant, Korteweg, Nieuwenburg, Pais, Van Praag, Vermaat, Wolfson en Van der Zwan. De twaalf, soms herziene, redes zijn van een inleiding voorzien door Prof. Dr. W. Driehuis.

Inkomensverdeling en institutionele structuur

Drs. T. J. Huppés

102 pag., ing. f 14,50

Dit boek wijkt sterk af van de gebruikelijke studies over de inkomensverdeling. De laatste gaan uit van de marktbenadering, waarbij vraag en aanbod als de krachten achter het nivelleringsproces worden aangemerkt. Als voorbeeld wordt de verdelingstheorie van Tinbergen genomen. De auteur echter kiest voor een verklaring via het institutionele inkomen. Bepalend voor de verdeling is de institutionele structuur van een land. Het niet-institutionele deel van het nationale inkomen komt vrijwel overeen met het belastbare arbeidsinkomen.

De auteur komt tot interessante bevindingen: de inkomenscategorieën blijven in de loop van de tijd in vele westerse landen vrijwel constant. Binnen het institutionele inkomen stijgen de sociale uitkeringen, maar deze stijging wordt gecompenseerd door een gelijkwaardige daling van het winst- en kapitaalinkomen. De daaruit voortkomende nivellering houdt bovendien gelijke tred met de economische groei.

De monetaire rol van het goud sinds de Tweede Wereldoorlog

Dr. G. de Man

196 pag., ing. f 34,50

Deze studie begint met een korte uitleg over hoe het stelsel van de klassieke gouden standaard werkte. Het proces van wisselkoershandhaving en betalingsbalansaanpassing onder het stelsel van Bretton Woods, alsmede de rol die het goud daarbij speelt, worden in het kort geschetst.

Vervolgens gaat de auteur in op de formele regels met betrekking tot het goud in de Articles of Agreement van het IMF, waarna bezien wordt hoe deze regels in de praktijk gefunctioneerd hebben.

In het volgende hoofdstuk wordt de rol van het goud in de diverse hervormingsvoorstellen uit de jaren zestig besproken. Geconcludeerd wordt dat deze plannen onvoldoende voorzieningen bevatten voor een beëindiging van de internationale monetaire rol van het goud.

Ten slotte worden het goudaspect van de hervormingsonderhandelingen en de bereikte resultaten geanalyseerd en worden enkele suggesties gedaan voor de oplossing van enkele nog niet opgeloste problemen.

van de echtgenotes, hoewel die in vele gevallen het gezinsinkomen beheren;

3. wél werd geïnformeerd naar de mening van nog in het ouderlijk gezin verblijvende jongeren die dan ook op deze vragen veelvuldig „weet niet” antwoordden.

Indien de geënquêteerden in het algemeen invloed toekenden aan geldelijke tegemoetkoming op kindertal werd hun een tweede vraag voorgelegd of zij persoonlijk die invloed ook voelden. Opmerkelijk is dat van degenen die in het algemeen wél invloed toekenden aan een financiële tegemoetkoming, slechts een vijfde à een kwart meende dat dit ook

voor hen persoonlijk gold. Vooral de *vrije beroepsbeoefenaren en ongeschoolde arbeiders* achtten de invloed van financiële prikkels op kindertal in het algemeen en voor hen persoonlijk van belang. In tegenstelling tot de verwachting der onderzoekers bleek de hoogte van het *inkomen* geen invloed te hebben op de mening over de relevantie van financiële tegemoetkoming op kindertal.

Samenvatting en conclusie

De onderzochte materie: de invloed van financiële prikkels op o.a. arbeidsaanbod van gehuwde vrouwen en kindertal is buitengewoon interessante stof. De

wijze waarop de resultaten van de in 1973 gehouden enquête in de hiervoor vermelde boekjes in tabellarische vorm worden gepresenteerd, laat de lezer onbevredigd achter. Door het ontbreken van betrouwbaarheidsmaatstaven voor gestelde en getoetste verbanden valt weinig zinnigs te zeggen over deze verbanden of het ontbreken van vooronderstelde verbanden. Naar mijn smaak ware het beter geweest de publicatie van deze enquête in de hier besproken boekjes samen te laten vallen met de in de „Ver-Ant-Woording” aangekondigde reeks dissertaties in modelmatige vorm.

M. Bruyn-Hundt

Recente publikaties van H. E. Stenfert Kroese bv onder de imprint

Martinus Nijhoff Social Sciences Division

Modeling for Government and Business

Essays in Honor of Prof. Dr. P. J. Verdoorn

C. A. van Bochove, C. J. van Eijk, J. C. Siebrand, A. S. W. de Vries, A. van der Zwan (eds.)
366 pag., geb. f 84,25

Welfare Aspects of Industrial Markets

Social Economies, Competition and Policies of Control

A. P. Jacquemin en H. W. de Jong (eds.)

Nijenrode studies in economics, deel 2

456 pag., geb. f 80,—

The Market for Money and the Market for Credit

Theory, Evidence and Implications for Dutch Monetary Policy

P. Korteweg en P. D. van Loo

120 pag., ing. f 21,85

Ook verkrijgbaar in de boekhandel

Prijswijzigingen voorbehouden

— — — — —
Ondergetekende wenst te ontvangen:

- .. ex. Economische theorie en economische politiek in discussie à f 39,50
- .. ex. Inkomensverdeling en institutionele structuur à f 14,50
- .. ex. De monetaire rol van het goud sinds de Tweede Wereldoorlog à f 34,50
- .. ex. Modeling for Government and Business à f 84,25
- .. ex. Welfare Aspects of Industrial Markets à f 80,—
- .. ex. The Market for Money and the Market for Credit à f 21,85

Naam:

Adres:

Woonplaats:

Handtekening:

Ongefrankeerd opsturen aan:

H. E. Stenfert Kroese bv
Antwoordnummer 150, 2300 VB Leiden

Onderzoek Jaarverslagen 1975. NIVRA-geschrift no. 17. NIVRA, Amsterdam, 1977, 96 blz., f. 17,50.

Resultaten van een onderzoek naar de wijze van verslaggeving van 135 ter beurze genoteerde ondernemingen over de boekjaren eindigende ultimo 1975 of in 1975.

OECD: Reviews of national science policy-Australia. Parijs, 1977, 217 blz., f. 40.

Het rapport behandelt problemen inzake wetenschap en technologie van Australië. Evenals de andere rapporten in deze serie bestaat het uit twee delen: een „background report” en een „examiners' report and discussions”.

ESB

Mededeling

Cursus „Operationele Research”

Het Centrum voor Postacademisch Technisch Onderwijs in de Werktuigbouwkunde — samenwerkingsverband tussen de TH Delft, TH Eindhoven en TH Twente alsmede het Koninklijk Instituut van Ingenieurs en de Onderwijscommissie VNO/NCW — organiseert van 20 t/m 22 maart 1978 en van 8 t/m 10 mei 1978 de cursus „Grondslagen van de Operationele Research” (kwantitatieve methoden, hulpmiddel voor het nemen van beslissingen).

De cursus is bestemd voor diegenen — op academisch of daarmee vergelijkbaar niveau — die in hun werk geconfronteerd worden met het nemen van beslissingen, waarbij kwantitatieve methoden een belangrijk hulpmiddel kunnen zijn.

Plaats: TH Twente, campus Drienerlo, Gebouw voor Werktuigbouwkunde. Deelnamekosten: f. 850 per persoon (inclusief boek, 6 lunches en eiddiner). Indien gewenst kan op de campus worden overnacht (kosten hiervoor f. 22,50 per persoon per nacht incl. ontbijt). Inlichtingen en brochure: Secretariaat van het Centrum, Gebouw van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, Prinsessegracht 23, Postbus 30424, 's-Gravenhage, tel.: (070) 64 68 00, tst. 53.

econometrist

De Centrale Directie van de PTT zoekt voor de Centrale Afdeling Statistiek en Bedrijfs-econometrie een econometrist. Deze afdeling is op centraal niveau belast met de kwantitatieve informatieverzorging en het verrichten van bedrijfseconometrisch onderzoek.

De werkzaamheden van de nieuwe medewerker zullen bestaan uit het verrichten van kwantitatief-economisch onderzoek, het ontwikkelen van econometrische modellen en het toepassen van Operationele Research. De onderzoeken vinden plaats in teamverband, in samenwerking met andere disciplines en met de direct bij de beleidsuitvoering betrokkenen. De aard van het werk vereist doorzettingsvermogen en een kritische, doch praktische instelling.

Kandidaten voor deze functie dienen te voldoen aan de volgende eisen:

- doctoraal examen econometrie,
- goede schriftelijke en mondelinge uitdrukingsvaardigheid,
- goede contactuele eigenschappen.

Het aanvangssalaris is minimaal f 2740,- per maand; het maximum aan deze functie verbonden salaris bedraagt f 4870,- per maand; bij gebleken geschiktheid is een verdere uitloop mogelijk.

Een psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectieprocedure.

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen bij de heer Drs. G.J. Oude Essink, telefoon (070) 75 70 95.

De Regering heeft besloten dat het grootste gedeelte van de Centrale Directie op een nader te bepalen tijdstip naar Groningen zal worden verplaatst. Sollicitanten moeten bereid zijn hun functie te volgen indien deze bij de verplaatsing betrokken is.

Schriftelijke sollicitaties uiterlijk 10 dagen na verschijningsdatum van dit blad te richten aan het hoofd van de Centrale Afdeling Personeelsvoorziening en Loopbaanontwikkeling, Centrale Directie PTT, Antwoordnummer 2424, 2500 VB 's-Gravenhage. Een beknopte levensloop, met vermelding van de voor de gewenste functie van belang zijnde gegevens, wordt op prijs gesteld.

CENTRALE DIRECTIE

7801002

5 bedrijfseconomen / 1 algemeen econoom

De activiteiten van PTT zijn gericht op het optimaliseren van het postverkeer, de telecommunicatie en bancaire diensten. Deze dienstverlening is ondergebracht in een drietal operationele divisies (Post (P) — Telecommunicatie (T) — Geld (G)). Ter ondersteuning van de operationele werkzaamheden heeft PTT stafdiensten op het gebied van financieel-economische zaken (FEZ), technische zaken (TNZ) en personeelszaken (PSZ), geconcentreerd in drie functionele hoofddirecties. Binnen het bedrijf zullen tussen '80 en '85 door pensionering een aantal vacatures ontstaan. Vooruitlopend op deze ontwikkeling wil PTT een aantal economen aantrekken, die na enkele jaren in het bedrijf kunnen doorstromen. Het betreft functies binnen de hoofddirectie FEZ en G bij de volgende afdelingen:

I. Centrale Afdeling Statistiek en Bedrijfseconometrie (FEZ)

Afdeling Poststatistiek

Voor een bedrijfseconoom met belangstelling voor efficiency onderzoek op het vlak van internationale bedrijfsvergelijking.

Functie-eis:

- kennis van onderzoeksmethoden en beheerstechnieken.

Voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot de heer J.C.M. Vroonhof, telefoon (070) 75 71 98.

Afdeling Telecommunicatie / Statistiek

Een bedrijfseconoom voor het onderzoeken van commerciële en financieel economische relaties tussen het bedrijf en de consument.

Functie-eisen:

- commerciële belangstelling;
- kennis van wiskundig / statistische technieken;
- bereidheid tot het volgen van aanvullende opleiding.

Voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot Ing. G.J.J. Siero, telefoon (070) 75 71 81.

Afdeling Personeelsstatistiek

Een bedrijfseconoom voor efficiency-onderzoek naar de relatie tussen arbeidsinzet en productie bij het PTT-bedrijf. Internationale vergelijking van PTT-bedrijven komt hierbij tevens aan de orde.

Functie-eis:

- kennis van bedrijfsorganisatie en beheerssystemen.

Voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot Drs. J.B.J. Nooy, telefoon (070) 75 71 91.

II. Centrale Afdeling Marketing en Kosten (FEZ).

Afdeling Marketing / Telecommunicatie

Een bedrijfseconoom voor verdieping van de analyse van verrichte marktonderzoeken, zowel op het gebied van Gelddiensten als Telecommunicatie.

Functie-eisen:

- commerciële belangstelling;
- kwantitatieve belangstelling.

Voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot Drs. J. Teijema, telefoon (070) 75 73 22.

Afdeling Marketing / Telecommunicatie

Een bedrijfseconoom voor het maken van analyses van de zakelijke telecommunicatiemarkt.

Functie-eis:

- belangstelling voor marketing.

Voor nadere inlichtingen kunt u zich wenden tot Drs. J. Teijema, telefoon (070) 75 73 22.

III. Girokantoor Leeuwarden (G)

Een algemeen econoom als assistent chef Bedrijfseconomische Zaken voor het ontwikkelen van informatie- en budgetteringssystemen, onderzoeken op financieel / economisch gebied en het deelnemen in de dagelijkse leiding van de afdeling.

Algemeen

Een psychologisch onderzoek maakt deel uit van de selectieprocedure.

De Regering heeft besloten dat het grootste gedeelte van de Centrale Directie op een nader te bepalen tijdstip naar Groningen zal worden verplaatst. Sollicitanten moeten bereid zijn hun functie te volgen indien deze bij de verplaatsing betrokken is.

Deze clause is niet van toepassing op de onder punt III vermelde functie.

Schriftelijke sollicitaties kunnen tot 10 dagen na verschijningsdatum van dit blad worden gericht aan het hoofd van de Centrale Afdeling Personeelsvoorziening en Loopbaanontwikkeling der PTT, Antwoordnummer 2424, 2500 VB 's-Gravenhage (geen postzegel).

CENTRALE DIRECTIE

de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling internationale monetaire zaken (mnl./vrl.)

vac. nr. 7-3658/0936

voor het Ministerie van Financiën

t.b.v. de Directie Buitenlandse Financiële Betrekkingen

Taak: geven van leiding aan de uit drie bureaus bestaande afdeling, belast met de beleidsvoorbereiding op het internationale monetaire terrein, w.o. vraagstukken m.b.t. de functionering van het internationale geldstelsel, het betalingsbalansaanpassingsproces, het internationale geld- en kapitaalverkeer, monetaire samenwerking in de EEG, deviezenbeleid; vertegenwoordiging zowel in het nationale overleg over deze vraagstukken (interdepartementaal, met de Nederlandse Bank en met het financiële bedrijfsleven), als op internationaal niveau (m.n. EEG, OESO, IMF) alsmede op bilaterale basis.

Vereist: doctoraal examen economie, ruime beleidservaring op macro-economisch terrein, b.v.k. op bovengenoemde onderdelen; leidinggevende ervaring; actieve beheersing van de Engelse, Franse en Duitse taal.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 6752,- per maand.

Sollicitaties inzendēn vóór 18 januari 1978.

chef afdeling algemene financiële zaken (mnl./vrl.)

vac. nr. 7-2404/0936

voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

t.b.v. het Directoraat-Generaal voor het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek, Stafdirectie Algemene Financiële Zaken, Planning en Informatie

Aan de Directeur-Generaal voor het Hoger Onderwijs en Wetenschappelijk Onderzoek (DGHW) is toegevoegd de Stafdirectie Algemene Financiële Zaken, Planning en Informatie. Deze stafdirectie heeft een initiërende, coördinerende en adviserende taak t.a.v. het door de verschillende lijneenheden te voeren beleid m.b.t. de instellingen voor wetenschappelijk onderwijs, de opleidingsziekenhuizen, de onderzoeksinstituten en instellingen voor het hoger beroepsonderwijs.

Taak: leidinggeven aan en coördineren van de werkzaamheden van de Afdeling Algemene Financiële Zaken (HW/F/A), welke ressorteert onder bovengenoemde stafdirectie. De afdeling is o.a. belast met het aangeven van financiële consequenties van beleidsvoornemens, zowel op korte, middellange als lange termijn; ontwikkelen van nieuwe administratieve procedures en financiële informatiesystemen; coördineren van de activiteiten van de decentrale financiële afdelingen. Een deel van deze werkzaamheden worden in werk-, taak- of projectgroepverband verricht, waaraan wordt deelgenomen door deskundigen of vertegenwoordigers uit het veld en/of collega's van de andere DGHW-lijn- en/of stafeenheden c.q. waarbij aan de chef HW/F/A in de ene groep het voorzitterschap zal kunnen worden toevertrouwd, in een andere groep het secretarischap en in weer andere groepen het lidmaatschap.

Vereist: universitaire opleiding economie of vergevorderde accountantsstudie; ervaring op het gebied van financiële beleidsanalyse en administratieve organisatie.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 6191,- per maand.

Sollicitaties inzendēn vóór 21 januari 1978:

hoofd afdeling financiële zaken (mnl./vrl.) vac. nr. 7-3639/0936

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening
t.b.v. de Rijksgebouwendienst, Afdeling Financiële en Huisvestingszaken

Taak: leidinggeven aan de Afdeling Financiële Zaken, w.o. ressorteren de bureau's Begrotingszaken en Beleidsinformatie, Interne Controle, Financiële Administratie, Verificatie en Betaalbaarstelling; toezicht houden op de financieel-administratieve gang van zaken bij dienstonderdelen; opstellen van een conceptbegroting en leveren van beleidsinformatie; uitvoering geven aan werkzaamheden voortvloeiende uit, dan wel toepassen van moderne begrotingstechnieken en beleidsanalyse (prestatiebegroting, doelstellingenanalyse, kosten/batenanalyse, financieel-economische nacalculatie); uitoefenen van comptabele bevoegdheden; deelnemen aan overleg o.m. in werkgroepen.

Gevraagd: b.v.k. universitaire opleiding, (b.v.k. bedrijfs-economische richting) of volledig SPD aangevuld met ervaring op bovengenoemd taakgebied.

Ervaring in het leidinggeven aan een (geautomatiseerd) administratief apparaat strekt tot aanbeveling.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring max. f 4870,- per maand.

Tel. inlichtingen worden verstrekt door het Hoofd van de Afdeling Financiële en Huisvestingszaken, drs C. E. van Voorthuysen onder nr. (070) - 61 42 21, tst. 251.

Sollicitaties inzenden vóór 18 januari 1978.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturnummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.

UNIVERSITEIT VAN SURINAME

Voor de Faculteit der Sociaal-Economische Wetenschappen worden gegadigden opgeroepen voor de vervulling van de functie van gewoon dan wel buitengewoon docent voor de volgende onderdelen:

I BEDRIJFSECONOMIE

- Bedrijfscalculatie (Kosten en Kostprijs) (1 gewoon of 2 buitengewone docenten)
- Ondernemingsfinanciering (1 buitengewoon docent)
- Interne Organisatie (1 gewoon of 2 buitengewone docenten)
- Externe Organisatie en Marktkunde (1 buitengewoon docent)

II ALGEMENE ECONOMIE

- Waarde-, prijs- en inkomenstheorie (1 gewoon docent)
- Geschiedenis van het Economisch Denken en Methodenleer (1 buitengewoon docent)

Zij die personen kennen die voor deze functie geschikt geacht kunnen worden mogen deze ook voordragen.

Voor inlichtingen kan men zich wenden tot het dagelijks bestuur van de Sociaal-Economische Faculteit, Doekhiweg 18A, Paramaribo.

Schriftelijke sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae met opgave van referenties vóór 30 januari 1978 te richten aan het College van Curatoren, Bureau Universiteit, gevestigd in het Onafhankelijkheids-hotel aan de Kleine Waterstraat 8, Paramaribo.

10 de rijksoverheid vraagt

economen (mnl./vrl.) vac. nr. 7-3755/0936

voor het Ministerie van Financiën
t.b.v. de Inspectie der Rijksfinanciën, Bureau Beleidsanalyse

De Inspectie der Rijksfinanciën is werkzaam op het terrein van de coördinatie van het financiële beleid van de onderscheidene departementen en weegt daarbij prioriteiten af t.a.v. de uitgaven van de Rijksoverheid.

Taak: van het Bureau Beleidsanalyse: maken van dieptestudies m.n. wetenschappelijk verantwoorde analyses van meer tijd vragende onderwerpen, die verband houden met de budgettaire keuze problematiek; maken van breedtestudies op hetzelfde vakgebied m.n. opsporen en analyseren van dwarsverbanden en knooppunten in het budgettaire beleid van twee of meer departementen. Het Bureau Beleidsanalyse werkt als stafbureau van de leiding van de Inspectie der Rijksfinanciën.

Vereist: doctoraal examen economie; aantoonbare belangstelling voor wetenschappelijk werk op het terrein van de openbare financiën (micro-economische en bestuurlijke richting).

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 5713,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 27 januari 1978.

wetenschappelijk medewerkers (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne
t.b.v. het Bureau van de Raadadviseur Lange Termijn Planning

Het stafbureau van de Raadadviseur Lange Termijn Planning heeft als centrale studiegroep o.m. tot taak bij te dragen tot: de ontwikkeling en wetenschappelijke onderbouwing van een integrale visie op het taakgebied van het departement; de wetenschappelijke ondersteuning van de beleidsontwikkeling van de Directoraten-Generaal (van de volksgezondheid en voor de milieuhygiëne); participatie in de voorbereiding van de programmering van het onderzoekbeleid en in de begeleiding van onderzoekprojecten.

Men zal bereid moeten zijn te functioneren in een multidisciplinair team van wetenschappelijke onderzoekers. De taken bestaan uit het zelfstandig verrichten van analyses, waarbij de nadruk ligt op de relevantie voor het beleid en de vraagstelling van de departementsleiding.

Hiertoe worden gevraagd:

econometrist of econoom met kwantitatieve belangstelling vac. nr. 7-3768/0936

Taak: volgen van het aanbod, het gebruik en de financiering van het complexe voorzieningenpatroon. De analyses spitsen zich toe op het traceren van knelpunten (o.m. het functioneren van preventie en eerste lijn), het onderkennen van substitutiemogelijkheden tussen voorzieningen, het ontwerpen van alternatieve financieringswijzen en het stimuleren van beleidsalternatieven. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een model, dat nog in ontwikkeling is en verdere uitbouw en detaillering behoeft.

sociaal-wetenschappelijk medewerkers vac. nr. 7-3769/0936

Taak: volgen van de ontwikkelingen op sociaal terrein, m.n. de rol en invloed van de omgevingsfactoren (sociaal en fysiek milieu) t.a.v. de gezondheid en de gezondheidsbeleving van de bevolking (en de consequenties daarvan o.a. in termen van medische consumptie). Door sociaal-wetenschappelijke analyses moet een bijdrage worden geleverd tot het ontwikkelen van instrumenten voor een toekomst gericht overheidsbeleid. Het streven is er op gericht kwalitatieve signalen en tendenzen zodanig te interpreteren dat een model voor beleidsalternatieven kan worden ontwikkeld.

Vereist: voltooide universitaire opleiding in een der genoemde richtingen; brede oriëntatie op sociaal en economisch terrein, met aantoonbare belangstelling voor het werkgebied gezondheidszorg en gezondheidsbescherming.

Voor beide functies geldt:

Standplaats: Leidschendam.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 4933,- per maand.

Tel. inlichtingen worden verstrekt door de Raadadviseur Lange Termijn Planning dr. P. C. J. van Loon en drs. F. F. H. Rutten, onder nr. (070) - 20 92 60.

Sollicitaties inzenden vóór 10 februari 1978.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1. Corr. adres: Postbus 20013, 2500 EA 's-Gravenhage.